

O sută de ani de cartografie lingvistică românească – un bilanț deschis*

Florin-Teodor OLARIU, Veronica OLARIU

Key-words: *Romanian dialectology, linguistic atlases, digitized cartography, audio-visual atlas*

0. Interesul viu și constant pe care specialiștii (atât români, cât și străini) l-au arătat, începând mai ales cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, variației diatopice a limbii române a contribuit la o dinamică susținută a cercetărilor dialectologice din această arie laterală a României. Această efervescentă științifică manifestată de-a lungul a mai bine de un secol de cercetări, anchete și observații asupra diferențierii dialectale a limbii române a făcut ca inventarul formelor în care au fost concretizate rezultatele aferente respectivelor analize să acopere, practic, întreaga panoplie a metodelor de prezentare a materialului lingvistic adunat, de la studii de specialitate și monografiile dialectale, până la glosare, culegeri de texte și atlase lingvistice. Cât privește această ultimă metodă de prezentare și interpretare a faptelor dialectale – cartografierea lingvistică, trebuie să precizăm că nu mai puțin de *trei* serii de atlase au fost elaborate în ultima sută de ani, distanța ce desparte culegerea materialului pentru primul atlas de cea pentru ultimul fiind de aproximativ 70 de ani. Această activitate susținută face ca limba română să fie una dintre puținele limbi (dacă nu chiar singura!) care să beneficieze de o triplă reprezentare cartografică cvasi-generală sub aspectul răspândirii sale teritoriale, puternica tradiție astfel constituită reprezentând un cert avantaj atât pentru configurarea și urmărirea evoluției structurii dialectale a respectivei limbi, cât și pentru cercetările cu caracter comparativ (diacronic și sincron) realizate la nivel romanic. În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm o radiografie a principalelor momente care au marcat evoluția atlantografiei lingvistice pe teren românesc de-a lungul celor o sută de ani de realizări în domeniu (termenul *a quo* fiind dat de anul 1909, când a fost publicat WLAD), oprindu-ne atât asupra atlaselor concepute de cercetătorii români, cât și de cei străini care și-au dedicat, de-a lungul timpului, o parte din activitatea lor studiului dialectelor românești (nord sau sud-dunărene).

1. Cel care a inaugurat etapa științifică a dialectologiei românești este germanul Gustav Weigand, profesor de limbi romanice la Universitatea din Leipzig. El este primul care a realizat, între anii 1887–1910, o cercetare sistematică a tuturor dialectelor românești, în urma căreia a publicat numeroase studii și monografii, devenite cu timpul referințe obligatorii în domeniu. Parcurgând pe jos, cu căruța sau cu trenul aproximativ 30.000 de km prin toate provinciile locuite de

români și realizând, în urma acestor călătorii, toate tipurile de lucrări specifice cercetării dialectologice (monografii, glosare, culegeri de texte și hărți lingvistice), Gustav Weigand a fost un „dialectolog complet” (Arvinte 1993 : 30), ale cărui lucrări, prin specificul și diversitatea materialului lingvistic adunat, au contribuit la dezvoltarea studiilor de romanistică (prin faptul că în aceste lucrări este prezentă, din punct de vedere lingvistic, întreaga Românie Orientală), precum și a celor de balcanistică¹.

Cea mai importantă lucrare a cercetătorului german dedicată limbii române rămâne *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (WLAD), atlas editat în nouă fascicule, între 1898 și 1909, la Leipzig. Ancheta pentru WLAD a fost realizată între anii 1895–1907, pe o rețea de 752 de puncte, situate la acea vreme în cinci state, și cu un chestionar de 130 cuvinte. Atlasul cuprinde 67 de hărți. Primele 48 dintre acestea sunt hărți parțiale ce derivă dintr-o împărțire a teritoriului României în șase mari sectoare (1. Nord-Vest, 2. Sud-Vest, 3. Sud, 4. Nord, 5. Nord-Est, 6. Sud-Est). Fiecare hartă astfel rezultată prezintă, cu ajutorul unor pătrate divizate în câte patru triunghiuri, formele fonetice ale unui număr de patru cuvinte legate între ele printr-un același fenomen fonetic urmărit, fiecărei forme fiindu-i atribuită câte o culoare, conform indicațiilor ce se află pe cele patru laturi ale hărții. În cele 48 de hărți sectoriale este reprezentată, așadar, repartitia teritorială a variantelor fonetice ale unui număr de 34 de cuvinte². Următoarele 16 hărți urmăresc, sintetizând, variația diatopică a câtorva tipuri de fenomene fonetice (fie pe baza unor cuvinte prezentate în hărțile anterioare, fie pe baza altor cuvinte înregistrate în timpul anchetelor) la nivelul întregului areal cercetat. În fine, ultimile trei hărți prezintă repartitia dialectală a dacoromânei (h. 65), traseele străbătute de autor în timpul anchetelor (h. 66) și componența etnică a regiunilor cercetate (h. 67).

Fiind elaborat în același timp cu *Atlas linguistique de la France* (ALF), dar independent de acesta, WLAD poate fi considerat una dintre primele realizări de acest gen din domeniul cartografiei lingvistice europene. Însă această poziție de pionierat a fost și cea care i-a atras, în cele din urmă, și unele critici (Mario Roques, I.-A. Candrea, Sever Pop) ce au vizat, în special, probleme de metodologie a

* Această lucrare a fost realizată în cadrul PN-II-RU-TE-2009, cod proiect 244/2010, finanțat de CNCIS-UEFISCSU.

¹ Pentru acest din urmă domeniu, cercetătorul german rămâne unul dintre principalii săi fondatori și promotori, el înființând, în acest sens, la Leipzig, în 1893, un institut de studii românești, în 1906 un institut de studii bulgare iar în 1925 un institut de studii albaneze.

² Din cele 8 serii de hărți corespondente (fiecare serie având câte 6 hărți, corespunzătoare celor 6 zone în care a fost împărțită harta generală a arealului dacoromânesc), doar cinci urmăresc cu consecvență variația celor patru termeni incluși pe fiecare hartă la nivelul întregului teritoriu analizat, celelalte trei renunțând pe parcurs la unii termeni, fie pentru ai include pe alții (de exemplu, în seria a patra „dinte” și „secară” își dispută ocurențele în mod disjunctiv pe cele 6 hărți ale seriei, lucru care se repetă cu „vrăbie” și „cămașă” în seria a șaptea), fie pentru a renunța definitiv la ei (cuvântul „cer” apare doar pe prima hartă a seriei a șasea (harta nr. 6), în complementaritate cu „cinci”, pentru ca pe următoarele cinci hărți ale seriei acest cuvânt să dispară, rămânând doar „cinci” ca termen urmărit). Această inconstanță în urmărirea variației diatopice a materialului lingvistic, dublată de inconsecvența notării *formei literare* a cuvântului-titlu urmărit („fin” > „fîn”, „zic” > „zik”, „mercuri” > „miercuri”, „fer” > „fier”) constituie elemente ce măresc disconfortul analitic al cercetătorului ce consultă acest atlas, disconfort generat, în primul rând, de dificultatea de a urmări un fenomen de-a lungul a șase hărți aflate la distanță între ele, așa cum se prezintă fiecare din cele opt serii amintite.

cercetării dialectologice, cum ar fi : faptul că traseul urmat în timpul anchetei a fost unul linear și nu în zig-zag, neprecizând, în plus, cu claritate nici criteriile după care au fost alese localitățile anchetate ; anchetatorul nu a respectat principiile ce ghidează alegerea informatorilor (vârsta acestora variind între 15 și 80 de ani – limita inferioară coborând chiar până la 9 ani³, diferența de vârstă între informatori fiind astfel prea mare pentru a putea reda o imagine relativ unitară a variației diatopice urmărite) ; unele dintre localități incluse în rețeaua atlasului nu au fost vizitate personal de autor, acesta culegându-și materialul lingvistic cu ocazia organizării unor sărbători populare sau în târguri, unde chestiona simultan informatori din localități diferite; în consecință, viteza cu care au fost realizate anchetele ca urmare a adoptării unor asemenea „strategeme” de cercetare a constituit unul dintre motivele lui Sever Pop – cel care a formulat poate cele mai severe critici la adresa atlasului lui Weigand – de a manifesta o oarecare neîncredere în valabilitatea rezultatelor astfel obținute ; în fine, o altă critică a lui Sever Pop a fost aceea că au fost urmărite exclusiv fenomene fonetice, aspectele morfologice, sintactice și lexicale lipsind din cuprinsul atlasului în cauză⁴. Așa cum s-a precizat ulterior (Winkelmann 1986: 183), Weigand ar fi putut evita această ultimă critică prin intitularea atlasului său drept un atlas „fonetic” și nu „lingvistic”, deși intenția sa de a reda prin intermediul acestei lucrări „pronunția populară neinfluențată de limba literară” fusese exprimată destul de clar încă din perioada cercetărilor de teren. Referitor la această ultimă critică, sunt și exegeți ai operei lui Weigand (Arvinte 1993 : 32) care îi contestă pertinenta, invocând necesitatea unei lecturi de ansamblu a operei profesorului de la Leipzig, numai în aceste condiții putând fi ulterior formulate judecăți de valoare cu referire la valabilitatea științifică a materialului cules. Din această perspectivă, luarea în considerare a cercetărilor publicate de autor în „Anuarul” Institutului Limbii Române („Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, apărut, între 1894 și 1921, într-un număr de 20 de volume) este condiția obligatorie a unei evaluări corecte a relevanței atlasului pentru domeniul dacoromânesc, studiile dialectale apărute aici aflându-se într-un raport de complementaritate cu datele prezentate în atlas.

Dincolo de aceste critici metodologice, valoarea materialului cules de Weigand a fost apreciată, mai întâi, chiar de către criticii săi⁵, pentru ca, ulterior, aceasta să fie confirmată și de alte studii de specialitate (mai vechi sau mai recente⁶)

---

³ Referitor la acest subiect, Sever Pop își punea întrebarea: „peut-on sérieusement se fonder sur les témoignages d'un enfant de neuf ans pour le langage de toute une localité?” (Pop 1950: 705).

⁴ Această critică transpare chiar din titlul subcapitolului din lucrarea amintită *supra*, unde Sever Pop analizează atlasul lui Weigand: *l'Atlas «linguistique» daco-roumain*, unde ghilimelele au tocmai acest rol de a sublinia dezacordul autorului în legătură cu adecvarea titlului operei prezentate la conținutul său.

⁵ „D'une manière assez générale, on peut dire que les enregistrements de Weigand sont bons et correspondent à la réalité”; „[...] on peut cependant affirmer [...] que les notations phonétiques de Weigand sont exactes. Ce fait nous oblige à reconnaître qu'un enquêteur étranger est en mesure de reproduire d'une manière presque exacte les sons d'une langue qui n'est pas sa langue maternelle” (Pop 1950: 700, 702).

⁶ Cf. Macrea (1938), unde autorul, făcând o comparație între materialul lingvistic din WLAD și cel din ALR, găsește doar mici deosebiri de notație între acestea; cf., de asemenea, Dumistrăcel (2009: 34), unde autorul remarcă faptul că acuratețea transcrierilor lui Weigand a fost confirmată o dată în plus și cu ocazia unor cercetări recente asupra unor graiuri muntenești din sudul Moldovei.

care urmăreau diferite probleme de dialectologie românească. În plus, importanța WLAD a fost validată și prin faptul că întreaga sa rețea de puncte a fost preluată în seriile ulterioare ale atlaselor lingvistice românești (ALR, NALR), pentru a se putea urmări evoluția în diacronie a fenomenelor dialectale și, de aici, a structurii dialectale a limbii române. Și nu în ultimul rând, amintim faptul că importanța acestei opere a lui Weigand are și o dimensiune istorico-politică, dată de faptul că ultima hartă a atlasului, intitulată *Völkerkarte des rumänischen Sprachgebietes*, „a fost folosită la trasarea frontierelor României după primul război mondial, la tratatul de la Trianon” (Arvinte 1993 : 41), granița de vest a României suprapunându-se în mare parte peste limita de vest a respectivei hărți din atlasul lui Weigand, limită ce confirma existența comunităților românești în zona respectivă.

Ca urmare a valorii documentare confirmate a materialului lingvistic cules de Weigand în anchetele sale de teren, au fost și autori care, dorind să faciliteze accesul specialiștilor la acest material, au încercat să amelioreze lucrarea sa, prin prisma metodologiei moderne de cercetare dialectologică. Astfel s-a născut ideea unei noi ediții a atlasului, „care să vizeze o adaptare a prezentării cartografice a materialului la formele curente de astăzi și o completare a cuvintelor publicate în atlas cu datele complete din *Jahresbericht...*” (Winkelmann 1986 : 183, 184)⁷, idee rămasă însă doar în stadiu de proiect.

2. În 1919 a fost creat, pe lângă Universitatea din Cluj, Muzeul Limbii Române, condus de reputatul lingvist român Sextil Pușcariu. Pe lângă alte teme care făceau parte din programul de cercetare al respectivului institut, a fost inclusă și elaborarea *Atlasului lingvistic român* (ALR), acest proiect urmând a se derula sub atenta coordonare a însuși directorului institutului.

Ca primă etapă în pregătirea acestei lucrări⁸, Sextil Pușcariu a inițiat elaborarea unor chestionare parțiale⁹, ce trebuiau trimise în teritoriu, răspunsurile astfel obținute urmând să stea la baza stabilirii rețelei de puncte și a redactării chestionarului final. Datorită, însă, unor inconveniente practice ce derivau, în mare

⁷ Autorul face trimitere aici la sugestia lui Johannes Kramer, care, în articolul intitulat *Gustav Weigand und sein „Linguistischer Atlas des Dacoromanischen Sprachgebietes”*, publicat în „Balkan-Archiv. Neue Folge”, 5/1980, făcea următoarea constatare: „Um Weigands Sprachaufnahmen voll nutzbar zu machen, müsste versucht werden, seine Materialien, die ja in den «Jahresberichten» vorliegen, nach der Methode der geläufigen romanischen Sprachatlanten auf Karten zu übertragen; dann würde sein Atlas sicherlich eher den ihm gebührenden Platz in der Geschichte der romanischen Sprachgeographie einnehmen können” (Kramer 1980: 75) [Pentru ca anchetele lui Weigand să fie din plin utilizate, ar trebui să se încerce ca materialul astfel cules, care se află în „Jahresbericht”, să fie cartografiat după metodele curente folosite în cartografia lingvistică romanică, căci numai așa atlasul său ar putea să ocupe cu siguranță mai repede locul convenit în istoria geografiei lingvistice romanice].

⁸ Pentru mai multe detalii privind elaborarea ALR pot fi consultate unele lucrări de sinteză asupra subiectului în cauză, printre care enumerăm: Loșonți (1982: 45–59), Winkelmann (1986: 184–192); Massobrio (1986: 112–124); Saramandu, Ionică (1994: 233–252); Frățilă (1999).

⁹ Primul dintre ele, intitulat *Calul*, a fost publicat în 1922 și conținea 142 de întrebări, la care au fost primite 645 de răspunsuri. Până în 1937 au mai fost publicate încă alte șapte astfel de chestionare tematice, dintr-un număr 20–30 preconizate inițial de Sextil Pușcariu. Astfel, această acțiune a Muzeului Limbii Române a constituit cea de-a doua anchetă majoră pe teren românesc realizată prin corespondență, după cea inițiată de Bogdan Petriceicu Hasdeu în anii '80 ai secolului al XIX-lea, cu un chestionar de 206 întrebări ce a fost trimis în 746 de localități ale celor trei provincii istorice românești (Moldova, Muntenia și Transilvania).

măsură, din deficiențele metodologice ale anchetelor prin corespondență, dar și a timpului mult prea mare necesar elaborării chestionarului final prin prelucrarea materialului astfel adunat, s-a renunțat în cele din urmă la această modalitate de culegere a materialului.

După această primă fază a lucrărilor, în perioada 1925–1929 au avut loc numeroase întâlniri preliminare în scopul configurării și optimizării metodologiei necesare realizării acestei elaborioase lucrări de geografie lingvistică, aici intrând realizarea chestionarului, stabilirea sistemului de transcriere fonetică, precum și efectuarea anchetelor de probă.

Un rol important în definitivarea chestionarelor l-a constituit posibilitatea folosirii experienței acumulate în timpul redactării celorlalte atlase lingvistice romanice, precum *Atlas Linguistique de la France* (ALF), *Atlante linguistico italiano* (ALI), *Atlas lingüístic de Catalunya* (ALCat), dar mai ales cea legată de elaborarea *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (AIS), unul dintre autorii acestui atlas (Karl Jaberg) participând efectiv la realizarea unora dintre primele anchete ALR. Bazându-se pe aceste experiențe anterioare în domeniu, Sever Pop (elev al lui J. Gilliéron și participant la unele anchete efectuate de L. Gauchat, J. Jud, A. Durrafour, A. Griera, U. Pellis, M.P. Scheuermeier) v-a elabora, în perioada 1927–1929, un prim chestionar de aproximativ 5000 de întrebări, la a cărui alcătuire a ținut cont și de „les précieux conseils des maîtres K. Jaberg, J. Jud et Mario Roques” (Pop 1966 : 201). Ulterior, ca urmare a inițiativei lui Sextil Pușcariu de a face o dublă anchetă în cadrul proiectului ALR, chestionarul inițial va fi împărțit într-un *chestionar normal*, având 2160 de întrebări (plus 60 de întrebări introductive), și un *chestionar dezvoltat*, de 4800 de întrebări (dintre care aprox. 3000 de întrebări au fost preluate din chestionarul lui Sever Pop, acestea fiind completate ulterior de Emil Petrovici cu un număr de întrebări privitoare, în special, la terminologia meseriilor – Pop 1966 : 205, 206). Anchetele definitive au fost făcute între anii 1930–1938, în urma celor aprox. 120.000 de km parcurși în acest scop rezultând un număr de 1.060.400 fișe (Pop 1966 : 207), pe care au fost înregistrate aprox. 2.050.000 de răspunsuri (Frățilă 1999 : 47).

ALR este, de fapt, format din două atlase, ALR I și ALR II, fiecare având câte un anchetator diferit: Sever Pop și, respectiv, Emil Petrovici, cu o rețea de puncte complementare: 301 puncte pentru ALR I și 85 puncte pentru ALR II și cu câte două chestionare diferite. Proiectat inițial să apară în 10 volume – șase volume pentru ALR I, dintre care cinci volume cu hărți (aproximativ 750 de hărți) și un volum cu material necartografiat „în transcriere literară” (Pușcariu ALR I/I: 12), și patru volume pentru ALR II –, autorii-anchetatori nu au reușit să editeze decât trei volume: ALR I, volumul I : *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Cluj, 1938, cu 150 de hărți; ALR I, volumul al II-lea : *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, Sibiu–Leipzig, 1942, cu 152 de hărți; ALR II, volumul I : A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, Sibiu–Leipzig, 1940, cu 296 de hărți. Acest din urmă volum conține și un supliment cu 20 de hărți, intitulat *Supliment. Termeni considerați obsceni*, Sibiu–Leipzig, 1942. Trebuie să menționăm faptul că fiecareia dintre cele trei volume mari îi corespunde câte un volum mic, cu hărți colorate, intitulate *Micul Atlas lingvistic*

român (ALRM), acest aspect fiind considerat ca „l'innovazione più utile apportata dai Rumeni” (Tagliavini 1964 : 28). Un alt aspect important pe care dorim să-l menționăm aici este faptul că, la sugestia lui Antoine Meillet, în rețeaua ALR au fost introduse, pe lângă localitățile reprezentând cele patru dialecte românești (dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân), și un număr de 15 localități cu limbi minoritare de pe teritoriul dacoromânesc¹⁰, atlasul devenind astfel „un neprețuit izvor pentru slaviști, germaniști, ungarologi și indoeuropeniști” (Pușcariu ALR II/I : IV). La aceste anchete asupra graiurilor minoritare se adaugă și trei anchete cu scriitori reprezentativi pentru principalele provincii românești (ALR I), materialul ALR devenind astfel interesant, pe lângă analiza variației diatopice, și pentru analiza variației diastratice.

Anii celui de-al doilea război mondial au întrerupt publicarea materialului ALR, unul dintre autorii acestuia (Sever Pop) stabilindu-se în această perioadă în Belgia, la Louvain. După 1956, la Institutul de Lingvistică din Cluj s-a reluat, sub denumirea de *Atlasul lingvistic român. Serie nouă* (ALR II s.n.), publicarea materialului cules de Emil Petrovici, activitate care s-a desfășurat sub atenta îndrumare a autorului însuși, până în 1972 apărând șapte volume. Acestea le corespund patru volume cu hărți colorate, intitulate *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă* (ALRM s.n.), editate între 1956 și 1981. Tot în această perioadă au fost editate de cercetători ai aceluiași institut trei lucrări cu statut de instrumente auxiliare indispensabile pentru o bună lectură și interpretare a materialului ALR: Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, publicat de I. Mării (coord.), Doina Grecu și Rodica Orza, Cluj-Napoca, 1988, *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, îngrijit de I. Mării (coord.), Doina Grecu Rodica Orza, S. Vlad, Cluj-Napoca, 1988 și *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, îngrijit de I. Mării (coord.), Doina Grecu, Rodica Orza, S. Vlad, Cluj-Napoca, 1989.

În prezent se lucrează la publicarea materialului rămas încă în manuscris din cele două anchete paralele ALR¹¹, această acțiune reprezentând „o sarcină [...] urgentă a dialectologiei românești” (Turculeț 2002 : 45).

ALR a introdus, la momentul respectiv, o serie de inovații care l-au făcut apreciat de nume consacrate în domeniul lingvisticii romanice. Dintre acestea enumerăm aici doar câteva:

a) publicarea, după cum menționam *supra*, în paralel cu volumele de hărți mari, analitice, a unor volume mici, cu hărți colorate, sintetice;

¹⁰ În rețeaua ALR I au fost incluse două puncte rutenești și două puncte cu populație de ceangăi, Sever Pop realizând ancheta în graiul minoritar în paralel și cu același subiect (pentru aceste puncte, numărul cartografic a fost așezat pe hartă într-un dreptunghi având toate cele patru laturi), în timp ce pentru rețeaua ALR II au fost reținute două puncte ungurești, două puncte rutenești, două sârbești, două bulgărești, două puncte săsești din Transilvania și un punct cu populație rromă (numărul cartografic al acestor localități a fost trecut fie într-un dreptunghi având toate cele patru laturi, atunci când în respectivele localități a fost realizată o anchetă și în limba română, fie într-un dreptunghi fără latura inferioară, dacă anchetatorul a realizat anchetele doar cu un vorbitor minoritar).

¹¹ Într-un articol publicat la mijlocul anilor '70 ai secolului trecut, Stelian Dumistrăcel menționa faptul că dialectologiei de la Institutul de lingvistică din Cluj-Napoca lucra la „redactarea și publicarea seriei noi a ALR I”, volumele respectivei serii urmând să aibă formatul NALR. *Moldova și Bucovina*, hărțile atlasului fiind împărțite în două jumătăți așezate față în față (Dumistrăcel 1976 (I): 556, n. 26; (II): 59, n. 9).

- b) anchetatorii atlasului sunt, în același timp, și *autorii* acestuia¹²;
- c) înregistrarea în timpul anchetelor a unor texte cu un pronunțat caracter etnografic¹³, relevante mai ales pentru studiul sintaxei dialectale;
- d) anchetarea unor scriitori reprezentativi pentru cele mai importante provincii ale țării, aspect important în analiza interferențelor dintre graiuri și limba literară a epocii;
- e) utilizarea a două modalități grafice de prezentare a datelor culese în anchete, folosindu-se atât *cartografierea* materialului, sub formă de hărți lingvistice, cât și prezentarea sub formă de liste a acestuia, cunoscute sub denumirea de „material necartografiat” (MN);
- f) „este *singurul atlas lingvistic de până acum* care a programat și realizat o documentare interogativă a gesturilor” (Mării 2002 : 110) etc.

Cu aceste aspecte inovatoare în domeniul geografiei lingvistice, ALR a beneficiat de o receptare extrem de favorabilă în rândul specialiștilor, printre cei care au apreciat lucrarea în ansamblu ei numărându-se nume precum Karl Jaberg¹⁴, Carlo Tagliavini, Lorenzo Massobrio¹⁵ sau Iorgu Iordan¹⁶.

3. A treia generație a atlaselor lingvistice românești este reprezentată de *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR), proiect ce a avut ca model *Le Nouvel Atlas Linguistique de la France, par régions* (NALF), elaborat sub coordonarea lui Albert Dauzat. Ideea acestui atlas a fost lansată de Emil Petrovici în anul 1957, iar un an mai târziu, în cadrul unei conferințe la București a dialectologilor români, avea să fie dezbătut și aprobat proiectul propriu-zis. Anchetele de probă și definitivarea chestionarului au fost realizate în perioada 1960–1963, în timp ce anchetele definitive s-au efectuat în perioada 1963–1974¹⁷ (Loșonți 1982: 58), de către colectivele de dialectologi din centrele academice de la București, Cluj, Iași și

---

¹² Referitor la această inovație, Sextil Pușcariu o considera drept „cea mai fericită inovație față de atlasele lingvistice existente” (Pușcariu ALR I/I: 13).

¹³ Din păcate, au fost publicate doar o parte din acestea, în volumul *Texte dialectale culese de Emil Petrovici. Suplement la Atlasul lingvistic român II* (ALRT II), Sibiu-Leipzig, 1943. Restul materialului dialectal cules de Sever Pop, precum și un număr de hărți deja redactate de acesta pentru continuarea publicării ALR I și ALRM I au fost distruse într-un incendiu în tipografie, în anul 1946 (Pop 1950 : 710).

¹⁴ „Keine öffentliche wissenschaftliche Bibliothek, die es mit der Bereitstellung der grundlegenden Forschungsmittel ernst nimmt, und kein romanisches Seminar, dem genügend Kredite zur Verfügung stehen, wird das Werk entbehren wollen, das dem sprachgeographischen Bild von Europa neue Züge verleiht, unsern Blick weitet und unsere Einsicht vertieft” [Nicio bibliotecă publică cu caracter științific, care tratează cu seriozitate activitatea de punere la dispoziția cititorilor a mijloacelor de cercetare fundamentale, și nici un institut de romanistică care să se bucure de suficientă credibilitate nu vor putea să se lipsească de această operă, care imprimă imaginii geografiei lingvistice din Europa noi direcții, lărgind perspectiva și adâncind înțelegerea noastră] (Jaberg 1940: 50, 51).

¹⁵ „Un maggior perfezionamento nella forma degli atlanti linguistici hanno portato gli studiosi rumeni nell’*Atlasul lingvistic român* diretto da Sextil Pușcariu” (Tagliavini 1964 : 28), acest atlas aducând dialectologia românească „all’avanguardia nella metodologia e nella tecnica degli atlanti linguistici” (Massobrio 1986 : 224).

¹⁶ „Avem în fața noastră o lucrare cu care se poate mândri știința românească și lingvistica de pretutindeni. Să le exprimăm recunoștința cea mai curată și să le dorim, din toată inima, ducerea la bun sfârșit a acestui monument ridicat graiului matern al mulțimilor anonime” (*Recenzie* la ALR II/II și ALRM II, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, vol. VII–VIII (1940–1941), Iași, p. 385).

¹⁷ Pentru *NALR. Crișana*, anchetele au fost efectuate în perioada 1970–1980, așa cum reiese din *Prefața* la primul volum al seriei, semnată de Ionel Stan (p. IX).

Timișoara. NALR a fost proiectat în 8 atlase regionale, dintre care 7 pentru dialectul dacoromân (Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Moldova și Bucovina, Maramureș, Transilvania, Crișana, Banat) și unul pentru dialectele sud-dunărene (aromân, meglenoromân și istroromân)¹⁸.

Chestionarul NALR, elaborat în comun de lingviști din centrele academice București și Cluj, a fost împărțit astfel: I. *Chestionarul introductiv* (57 de întrebări), cu ajutorul căruia s-a urmărit obținerea unor date referitoare la localitatea anchetată și la informator; II. *Chestionarul general* (2000 de întrebări), structurat pe următoarele sfere semantice: 1. *Corpul omenesc*; 2. *Familia*; 3. *Casa*; 4. *Curtea*; 5. *Agricultura; legumicultura*; 6. *Pomicultura; viticultura; apicultura*; 7. *Cânepa*; 8. *Pădurea; vânătoare; pescuit*; 9. *Hrană; îmbrăcăminte și încălțăminte*; 10. *Timpul; fenomene atmosferice*; 11. *Terenul; relieful*; 12. *Școala; armata; administrația*; 13. *Meserii; comerț*; 14. *Diverse* și III. *Chestionarele speciale* (543 de întrebări) centrate pe documentarea terminologiei speciale a unor domenii de activitate diverse, precum: 1. *Agricultură*; 2. *Viticultură*; 3. *Apicultură*; 4. *Morărit*; 5. *Oierit*; 6. *Cânepa*; 7. *Meserii*. În ceea ce privește procedeele de interogare folosite în timpul anchetelor, majoritatea răspunsurilor au fost obținute cu ajutorul întrebărilor indirecte, la care s-au adăugat și modalități de interogare ce apelau la folosirea gesturilor, a desenelor, a imitațiilor sau a indicării obiectelor. De asemenea, pentru precizarea sensului unor cuvinte sau a existenței unor termeni arhaici în graiurile anchetate s-au folosit și întrebări directe¹⁹.

Dacă numărul celor 2543 de întrebări din chestionarul NALR este mult mai mic decât al celor cuprinse în chestionarul ALR (aproximativ 7000 de întrebări²⁰), rețeaua de puncte este, în schimb, mult mai deasă (aproximativ 1000 puncte), acest aspect contribuind în mod esențial la realizarea principalului scop al NALR, și anume acela al configurării unei imagini cât mai exacte a structurii dialectale a limbii române. Tot în scopul facilitării unei redări cât mai pertinente a structurii și dinamicii dialectale a limbii române s-a urmărit ca numeroase întrebări din chestionarul NALR să aibă corespondent în cel al ALR, în timp ce toate punctele din rețeaua ALR au fost incluse în cea a NALR, aceasta din urmă cuprinzând și numeroase puncte din rețeaua WLAD. Aceste aspecte de continuitate au un dublu efect: în primul rând, ele contribuie la consolidarea tradiției cartografiei lingvistice românești, iar în al doilea rând, ele devin esențiale în orice analiză comparativ-diacronică a unor fenomene lingvistice dialectale de natură fonetică, morfosintactică, lexicală sau semantică.

¹⁸ Propunerea inițială a lui Emil Petrovici prevedea un număr de 5 atlase regionale, câte unul pentru zonele Munteniei, Moldovei, Ardealului, Banatului și Olteniei, la care urma să se adauge un al șaselea atlas, dedicat graiurilor românești din stângă Prutului, a cărui realizare avea să revină dialectologilor de la Chișinău, cu care se începuseră deja colaborarea în acest sens (Petrovici 1958: 208–209).

¹⁹ O prezentare succintă a acestor procedee se află în *Prefața* la vol. I din NALR. *Oltenia*, semnată de Boris Cazacu, în timp ce o analiză detaliată a complexei problematice ridicată de ancheta dialectală (cu relevarea factorilor de ordin psiho- și sociolingvistic implicați în desfășurarea acesteia) o găsim în Dumistrăcel et alii (1997).

²⁰ Referindu-se la acest aspect, Ion Mării afirmă că ALR a avut „nu numai cel mai mare [...], ci și cel mai complex, dificil, ambițios și chiar inovator chestionar gândit și aplicat până-n prezent în realizarea unui atlas lingvistic” (Mării 2002: 109).

Până la această oră, din seria NALR/ ALRR au apărut următoarele volume: NALR. *Oltenia* – 5 volume (1967, 1970, 1974, 1980, 1984); ALRR. *Maramureș* – 4 volume (1969, 1971, 1973, 1997); NALR. *Banat* – 4 volume (1980, 1997, 1998, 2005); NALR. *Moldova și Bucovina* – 3 volume (1987, 1997, 2007); ALRR. *Transilvania* – 4 volume (1992, 1997, 2002, 2006); ALRR. *Muntenia și Dobrogea* – 5 volume (1996 – două volume, 2001, 2004, 2007); NALR. *Crișana* – 2 volume (1996, 2003)²¹. Având la bază o metodologie similară, cele șapte atlase regionale au, fiecare în parte, și elemente care le individualizează. În cele ce urmează vom încerca, din această perspectivă a elementelor comune și a celor specifice, o scurtă prezentare a structurii volumelor apărute până în acest moment.

Ca regulă generală, volumele din seria NALR au o parte introductivă, un capitol dedicat hărților analitice, unde sunt prezentate, sub formă cartografiată, răspunsurile obținute cu ajutorul *Chestionarului*, un capitol unde materialul lingvistic obținut este prezentat sub forma unor liste de *material necartografiat* (material având ca principală caracteristică faptul că este mai puțin diversificat sub raport lexical și/ sau fonetic), și, în sfârșit, un capitol dedicat hărților interpretative, sintetice, obținute pe baza materialului cuprins în hărțile analitice precedente.

În ceea ce privește partea introductivă a seriei NALR, aceasta conține, de regulă, o prefață, o listă a localităților anchetate (unde sunt trecute și corespondențele dintre rețeaua NALR și cele din ALR I/ II și WLAD), un indice alfabetic al cuvintelor-titlu, o prezentare a sistemului transcrierii fonetice și a abrevierilor folosite, precum și o listă cu atlasele lingvistice românești și romanice incluse în procesul documentării. Ca elemente disjunctive ale acestei prime părți, două sunt aspectele pe care dorim să le evidențiem: a) mai întâi, faptul că ALRR. *Maramureș* introduce, pe lângă indicele alfabetic al cuvintelor-titlu, și un indice al formelor și termenilor cuprinși în hărți, inovație care, exceptând ALRR. *Muntenia și Dobrogea*, a fost preluată apoi de toate celelalte atlase regionale, acest aspect fiind considerat drept „eine begrüßenswerte Neuerung” [o inovație care merită salutată], ca urmare a faptului că „durch dieses Verfahren wird die Benutzung des Atlases erheblich erleichtert” [prin acest procedeu este facilitată în mod considerabil utilizarea atlasului] (Wikelmann 1986: 198); b) dacă NALR. *Oltenia*, ALRR. *Maramureș* și ALRR. *Muntenia și Dobrogea* au inclus datele despre localități și informatori în cadrul volumelor mari de hărți²², colectivele celorlalte patru atlase regionale au

---

²¹ După cum se poate observa, cele șapte atlase regionale diferă în ceea ce privește titlul adoptat, opțiunea redactorilor oscilând între: a) *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni*, b) *Noul Atlas lingvistic român* și c) *Atlasul lingvistic român, pe regiuni*, această a treia variantă fiind adoptată pentru prima dată de colectivul ALRR. *Maramureș*, care a considerat ca superfluu determinantul inițial *Noul...* (Dumistrăcel, Sala 1992 : 220). În plus, primul volum din NALR. *Moldova și Bucovina* apare cu titlul de *Noul Atlas lingvistic al României*, precizarea „pe regiuni” fiind censurată de reprezentanții regimului politic anterior anului 1989 (*ibidem*). În fine, mai menționăm faptul că primele două volume din seria Banat apar cu titlul *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni*, în timp ce următoarele două volume au fost editate cu titlul *Atlasul lingvistic român, pe regiuni*.

²² ALRR. *Maramureș* și ALRR. *Muntenia și Dobrogea* au trecut aceste date în partea introductivă a primelor volume, în timp ce NALR. *Oltenia* le prezintă de-abia în ultimul volum, ca urmare a timpului insuficient pe care redactorii l-au avut la dispoziție pentru finalizarea primului volum ce trebuia să apară până la începerea lucrărilor celui de-al X-lea Congres internațional al lingviștilor (care a avut loc la București în anul 1967), respectivul volum urmând să fie prezentat în deschiderea acestui congres.

editat respectivele date sub forma unor volume separate, ca anexe la primul volum de hărți al fiecărei serii. Această modalitate de prezentare a datelor despre localități și informatori transformă volumele în cauză în instrumente de lucru mult mai eficiente, facilitând, prin formatul adoptat, accesul la informațiile necesare unei abordări complexe și interdisciplinare (socio- și psiholingvistică, onomastică etc.) a materialului lingvistic cules în timpul anchetelor.

Partea cea mai consistentă a volumelor celor șapte atlase regionale o reprezintă hărțile lingvistice propriu-zise, unde apare materialul cules în timpul anchetelor, cu minime intervenții din partea anchetatorilor-autori (acest principiu redacțional datorându-se adoptării stilului de transcriere fonetică impresionistă). Materialul lingvistic cartografiat este însoțit, de obicei, de informații suplimentare grupate sub trei tipuri de note: Nota I, sub care au fost trecute numărul și textul propriu-zis al întrebării din *Chestionar*, precum și corespondențele cu atlasele lingvistice românești și romanice²³; Nota II, sub care au fost date explicații sau completări ale răspunsurilor de pe hartă; Nota III, sub care apar observații și explicații ale anchetatorilor, cu caracter sistematic în raport cu materialul lingvistic prezentat.

În alcătuirea hărților lingvistice s-a adoptat metoda clasică în cartografia lingvistică, și anume aceea a redării cât mai exacte a răspunsurilor obținute în timpul anchetelor cu ajutorul sistemului de transcriere fonetică preluat din *Atlasul lingvistic român*, căruia i-au fost aduse unele completări. Transcrierea fonetică a răspunsurilor s-a făcut punct cu punct, singura inovație în acest sens aparținând NALR. *Olenia*, care, în volumul al V-lea, dedicat morfologiei verbului, introduce „ariile zonale”, ce îmbină principiul transcrierii fonetice cu reprezentarea de tip izoglosă, specifică hărților interpretative: dacă într-o zonă compactă a rețelei de puncte cartografice răspunsurile obținute sunt identice, cartografierea acestora se realizează sub forma unor arii delimitate de o izoglosă în interiorul căreia este trecut, în transcriere fonetică, tipul răspunsului respectiv. Menționăm că această modalitate de reprezentare grafică a fost preluată încă de la primul volum și de ALRR. *Muntenia și Dobrogea*.

Partea dedicată *Materialului necartografiat* (MN), urmează, de regulă, hărților lingvistice analitice. Motivul pentru care s-a renunțat la reprezentarea cartografică a acestui material lingvistic este relativa sa uniformitate din punct de vedere lexical și/ sau fonetic, interesul pentru distribuția sa spațială fiind astfel destul de redus. Structurarea răspunsurilor s-a făcut după sistemul ALR, și anume în ordinea crescătoare a punctelor cartografice, dublată de gruparea răspunsurilor identice din punct de vedere formal (al transcrierii fonetice) sub aceeași „intrare”. Cel care introduce o inovație în această clasificare este NALR. *Moldova și Bucovina*, autorii săi grupând răspunsurile „pe tipuri lexicale, după frecvența fonetismului în cadrul fiecărui tip și în ordinea crescândă a punctelor” (*Prefață* la vol. I, p. VII), avantajul acestei perspective redacționale fiind dat de gradul mai mare de sistematizare a materialului lingvistic prezentat, material care astfel grupat prezintă deja o primă analiză de tip lexical.

²³ Dacă în NALR. *Olenia*, NALR. *Moldova și Bucovina* și ALRR. *Muntenia și Dobrogea* aceste corespondențe au fost trecute sub Nota I, celelalte patru atlase regionale au rezervat acestor corespondențe câte un capitol separat în partea introductivă a volumelor.

Și de data aceasta maniera în care autorii seriei NALR/ ALRR au înțeles să publice MN-urile a fost diferită de la un atlas la altul. Astfel, NALR. *Oltenia*, urmat apoi de NALR. *Moldova și Bucovina* și de ALRR. *Transilvania* au publicat materialul necartografiat în forma „clasică” – aceea a unui capitol compact de liste de forme plasat imediat după hărțile analitice ale fiecărui volum, în timp ce ALRR. *Maramureș* a publicat MN-urile de-abia în ultimul volum (al IV-lea), alături de hărțile aferente chestionarelor speciale și de paradigmele verbale înregistrate în timpul anchetelor, iar ALRR. *Muntenia și Dobrogea* le-a publicat sub o formă *sui generis*, și anume în „spațiile albe” rămase pe părțile laterale ale hărților, din dorința unei „economii de spațiu tipografic” (*Prefață* la vol. I, p. VIII)²⁴; în sfârșit, o ultimă modalitate de prezentare a acestui material aparține ALRR. *Banat* și NALR. *Crișana*, care și-au propus să-l publice în volume aparte, în cazul celui de-al doilea atlas menționat materialul respectiv urmând să fie însoțit de „texte dialectale și glosare etimologice” (*Prefață* la vol. I, p. VIII).

Cu toate aceste diferențe parțiale privind modalitățile de redactare/ prezentare a materialului lingvistic cules în timpul anchetelor, cele șapte atlase regionale oferă o viziune globală asemănătoare și comparabilă asupra zonele anchetate, unitatea lor fiind dată, în primul rând, de folosirea aceluiași chestionar și a aceleiași metodologii de cercetare. Chiar dacă, de exemplu, răspunsurile la o întrebare pot fi prezentate într-un atlas sub formă cartografică și în altul sub formă de MN, acest aspect nu afectează cu nimic procesul documentării științifice al cercetătorilor ce apelează la consultarea atlaselor, aceștia reușind, grație existenței documentării corespondențelor inclusiv între atlasele seriei NALR/ ALRR, să-și realizeze propriile hărți lingvistice sau MN-uri, în funcție de interesul fiecăruia („areologie” lingvistică vs. studii de lexicologie, semantică etc.). Această interconexiune între cele șapte atlase regionale le conferă acestora calitatea de instrument de cercetare extrem de important în analizele de dialectologie, istoria limbii, lexicologie, semantică sau sociolingvistică dedicate limbii române, prin posibilitatea de a oferi o viziune de ansamblu, la nivelul întregului areal dacoromânesc, asupra fenomenelor lingvistice urmărite.

4. Pe lângă aceste trei atlase românești (două *generale* și unul *regional*), limba română mai dispune și de alte lucrări de cartografie lingvistică, elaborate în România sau în afara granițelor țării și aflate în diferite faze ale redactării. În majoritatea lor atlase regionale în raport cu domeniul (daco)românesc, acestea au fost, ca dată de apariție, fie anterioare seriei NALR/ ALRR, fie concomitente, fie, în sfârșit, au succedat respectivei serii. Toate aceste volume nu fac altceva decât să îmbogățească domeniul cartografiei lingvistice românești, constituindu-se într-o importantă bază de date ce răspunde necesităților științifice referitoare la analiza atât în diacronie a faptelor de limbă, cât și sub aspect sincron

4.1. Din această serie amintim, mai întâi, *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM), atlas ce a fost elaborat de către dialectologii de la Chișinău în conformitate cu metodologia ALR și care se înscrie, astfel, în seria NALR/ ALRR²⁵. Rețeaua de puncte cuprinde un număr de 240 de localități (dintre care doar un număr de 163 se

---

²⁴ Autorii acestei serii renunță, începând cu volumul al IV-lea, la această modalitate de prezentare a MN-urilor, adoptând soluția „clasică”, motivul specificat de data aceasta fiind acela de „a câștiga timp în cartografierea unei hărți” (*Prefață* la vol. al V-lea, p. III).

²⁵ Vezi nota 18.

găsesc în Republica Moldova), aici fiind incluse și un număr important de puncte din rețelele atlaselor lui Weigand, Pop și Petrovici. S-a ținut cont de tradiția cartografică românească inclusiv la elaborarea *Chestionarului*, acesta cuprinzând 2548 de întrebări, repartizate pe compartimentele fonetic (1–717), lexical (718–2348) și gramatică și formarea cuvintelor (2349–2548).

ALM a fost editat în perioada 1968–1973, în două volume mari, fiecare cu câte două părți: vol. I/1, 1968 (fonetică), vol I/2, 1968 (fonetică și morfologie), vol. II/1, 1972 (lexic), vol II/2, 1973 (lexic). Ca parte a aceluiași proiect major, în perioada 1969–1987 au fost editate un număr de 6 volume de texte dialectale (I/1–1969, I/2–1971, II/1–1971, II/2–1981, III/1–1981, III/2–1987), precum și un dicționar dialectal în 5 volume. Importanța deosebită a acestui atlas pentru geografia lingvistică românească este dată, între altele, de faptul că în rețeaua sa au fost incluse și localități în care se află graiuri insulare românești în țări precum Ucraina, Federația Rusă, Kazahstan, Kârgâstan sau Republica Autonomă Abhază. În plus, la fel ca atlasele românești din seriile ALR și NALR/ ALRR, au fost anchetate și localități cu graiuri alogene, numărul cartografic corespunzător respectivelor puncte fiind subliniat pe hărțile atlasului (tehnică oarecum similară celei folosite în ALR, cf. nota 10).

După 1990, materialul ALM (cules în perioada 1957–1965) a continuat să fie publicat ca parte integrantă a arealului lingvistic românesc, înscriindu-se și prin noul titlu – *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria (ALRR. Bas.Bucov.Transn.)* – în seria atlaselor lingvistice românești regionale²⁶. S-a renunțat cu această ocazie la alfabetul chirilic folosit în cadrul seriei anterioare la redarea transcrierii fonetice de tip impresionist, adoptându-se sistemul ALR. Din această nouă serie au apărut până acum patru volume (1993, 1998, 2002, 2003).

4.2. Un alt atlas care se înscrie, prin conținutul său, în seria atlaselor lingvistice românești regionale este *Atlasul lingvistic al Banatului*, elaborat de I.–A. Candrea, profesor la Universitatea din București – un neobosit cercetător al dialectelor și culturii populare românești. Anchetele pentru acest atlas au fost efectuate, după cum însuși autorul mărturisește, pe parcursul unei perioade de 20 de ani (1904–1924), pe o rețea destul de deasă, de 250 de puncte (spre comparație, pentru Banat rețeaua NALR cuprinde 100 de puncte, WLAD a inclus 60 de localități iar rețeaua ALR are doar 23 de puncte) și cu un chestionar de 700 de întrebări. Particularitatea care caracterizează acest atlas este dată de faptul că din cele 130 de hărți redactate în întregime de autor (dintr-un total de aproximativ 220 de hărți aflate în diferite stadii de elaborare – Dumistrăcel, Sala 1992: 215), doar 13 au fost publicate într-un studiu apărut în anul 1924, restul rămânând până astăzi în stadiul de *manuscris*²⁷, formă sub care poate fi consultat în arhiva Institutului de Lingvistică „Jorgu Iordan – Al. Rosetti” din București.

²⁶ „Credem că titlul *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria* poate fi calificat mai potrivit și din considerații de ordin tradițional, în sensul respectării sistemului de denotație a celorlalte atlase lingvistice românești regionale. Prin aceasta punem în evidență faptul că ALRR. *Bas.Bucov.Transn.* (resp. ALM) face parte din seria acestor atlase regionale” (Vasile Pavel, *Preliminarii la ALRR. Bas.Bucov.Transn.*, vol. I, Chișinău, Editura „Știința”, 1993, p. 6).

²⁷ Datorită acestui aspect, coroborat cu faptul că respectiva lucrare este, în ciuda acestui „statut” precar din punct de vedere editorial, o operă destul de des citată în lucrările de specialitate, Valeriu

4.3. Tot sub pecetea manuscrisului se află o altă lucrare dedicată Banatului, de data aceasta fiind vorba de graiurile românești aflate în Banatul iugoslav. Este vorba despre *Atlasul lingvistic al graiurilor românești din Banatul iugoslav* (ALBI), de Radu Flora, profesor de limba și literatura română la universitățile din Belgrad și Novi Sad. Ancheta pentru acest atlas a fost realizată timp de un deceniu (1950–1960), cu un chestionar de aproximativ 1.500 de întrebări. Din cele 36 de localități anchetate, doar 25 au fost cartografiate (cele în care numărul vorbitorilor români era mai mare de 1000), răspunsurile primite în celelalte 11 puncte de anchetă intrând la partea de *Variante* doar în cazul în care erau diferite de răspunsurile înregistrate pentru aceeași noțiune în cele 25 de localități de bază. Modalitatea de redactare a hărților, așa cum se poate observa din hărțile prezentate într-un prim articol publicat de autor în anul 1958, combină tehnica „ariilor zonale” folosită mai târziu de NALR. *Oltenia* și ALRR. *Muntenia și Dobrogea* (vezi *supra*) cu utilizarea simbolurilor, specifică hărților interpretative din seria NALR/ ALRR, sistemul transcrierii fonetice fiind rezervat exclusiv elementelor „explicative” adiacente hărților propriuzise (cuvântul-titlu, legenda etc.).

Deși autorul lansează informația că un prim volum, intitulat *Omul, viața lui familiară* [sic!], *casa și acareturile, bucătăria și primele necesități* și cuprinzând 350 de hărți se afla la acea vreme sub tipar, lucrarea nu a mai apărut, materialul cules pentru acest atlas fiind folosit, în schimb, la elaborarea monografiei *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije/ Les parlers roumains du Banat Yougoslave à la lumière de la géographie linguistique*, Belgrad, 1969, în care apar și 42 hărți lingvistice²⁸.

4.4. Un final fericit l-a avut de această dată o altă lucrare a lui Radu Flora: *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne* (MALGI), publicat în 2003, după ce manuscrisul fusese terminat în anul 1983 și predat Academiei Române, în anul 1987, pentru a fi publicat (MALGI, *Notă asupra ediției*, p. VII). Anchetele pregătitoare pentru acest atlas au fost efectuate în anii 1954 și 1961, iar ancheta definitivă a fost realizată, cu un chestionar de 274 de întrebări, în anul 1981, ea fiind completată în 1982, cu o anchetă prin corespondență. Rețeaua MALGI cuprinde 6 puncte, dintre care două au fost incluse și în rețeaua ALR. Atlasul este redactat pe o structură similară celei folosite la redactarea seriei NALR/ ALRR, îngrijitorul ediției (Bogdan Marinescu) elaborând o parte introductivă unde găsim capitole precum *Date despre anchete*, *Transcrierea fonetică*, *Lista localităților anchetate*, *Hărți introductive*, precum și doi *Indici* – unul al cuvintelor-titlu și altul al cuvintelor înregistrate. Această similaritate se regăsește și la capitolul notelor ce însoțesc majoritatea hărților, note ce reprezintă, la fel ca în cadrul seriei NALR/ ALRR, fie completări aduse de informator pe parcursul celor trei anchete (numerotate I, II, III), fie informații și comentarii de tip metalingvistic cu care informatorul și/ sau autorul au detaliat răspunsurile obținute în timpul anchetei. În plus, cu ajutorul hașurilor și al delimitării celor șase puncte pe „arii zonale” (localitatea Žejane/ Jeiăni fiind cea care, de obicei, constituie o arie separată sub aspect lingvistic în raport cu celelalte

---

Rusu afirmă că, „în mod paradoxal, această operă [...] rămâne, chiar până în zilele noastre, un mit” (Rusu 1984: 257).

²⁸ Pentru mai multe detalii legate de ALBI, se pot consulta Flora (1958) și Flora (1983).

cinci puncte ale rețelei anchetate), s-a încercat chiar și realizarea unei schematizări de tip „hartă interpretativă”, după o clasificare stabilită în prealabil în sectorul *Hărților introductive* (cf. Harta V, intitulată *Legenda hărților*). Atlasul se încheie cu un consistent capitol de *Ilustrații*, unde sunt incluse instantanee fotografice din toate cele șase puncte anchetate, reprezentând fie fotografiile cu informatorii înregistrați, fie imagini de tip document etnografic, reprezentând case țărănești, costume tradiționale, instrumentar agricol sau imagini panoramice ale locurilor vizitate.

Concluzia la care a ajuns autorul în urma anchetelor de teren efectuate succesiv pe o perioadă de aproximativ trei decenii este aceea că dialectul istroromân cunoaște un grad ridicat de instabilitate, fiind reperate fluctuații de limbă la informatori chiar în timpul aceleiași anchete. Pe fondul unei prezențe din ce în ce mai accentuate a limbii sârbocroate în toate sferele vieții sociale, autorul preconiza la ora respectivă (1982) că în viitorul apropiat istroromâna se va mai vorbi doar în două aglomerații de vorbitori: Žejane/ Jeiăni și Šušnjeviča/ Susnievița.

4.5. Un alt atlas dedicat dialectelor românești sud-dunărene este *Micul Atlas al dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, publicat de Petre Neiescu în anul 1997. Materialul pentru acest atlas a fost cules în cinci călătorii de studii, efectuate între anii 1959 și 1967, cu ajutorul unui chestionar de aproximativ 1800 de întrebări, întocmit pe baza chestionarelor ALR I și ALR II. Rețeaua este formată din 6 localități din Albania și 5 din Macedonia, autorul precizând că „în alegerea punctelor am căutat să cuprindem un teritoriu cât mai vast și să reprezentăm în atlas cât mai multe graiuri” (*Introduce*, p. 15)²⁹. Pe lângă ancheta cu chestionarul, autorul a înregistrat în deplasările sale și numeroase texte dialectale, pentru care au fost aleși reprezentanți ai tuturor generațiilor de vorbitori localnici. Ancheta s-a desfășurat în dialectul aromân iar pentru situațiile „când subiectul nu înțelegea întrebarea, termenii urmăriți (sau definițiile lor) au fost traduși în limbă albaneză, cerându-se corespondentul aromânesc” (*ibidem*). Materialul lingvistic astfel înregistrat a fost cartografiat pe 212 hărți de tip onomasiologic³⁰, această secțiune fiind urmată de un consistent capitol de note, unde întâlnim, ca tipologie, fie completări și/ sau comentarii ale informatorilor, fie analize și detalieri de tip fonetic, morfologic sau lexical făcute de autorul-anchetator în plan metalingvistic. Partea de final a atlasului este rezervată, la fel ca și în cazul *Micului atlas lingvistic al graiurilor istroromâne*, secțiunii de *Planșe*, unde întâlnim fotografiile ce surprind instantanee din viața de zi cu zi a informatorilor (elemente de port popular, unelte agricole, case și colibe specifice locurilor – acestea din urmă fiindu-ne prezentate și în forma lor „gregară”, ca ansamblu de construcții într-un spațiu bine delimitat, cunoscut sub denumirea de *hoară* –, ocupații și meșteșuguri etc.). Toate aceste elemente vizuale de interes etnografic, coroborate cu prezentarea detaliată, în *Introduce*, a situației recente a aromânilor din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei sub aspect socio-economic și cultural, fac din

²⁹ În legătură cu numărul de localități anchetate, menționăm că pe hărți apar 7 puncte în Albania, însă în localitatea Pleasa de Sus (cu numărul cartografic 6) chestionarul a fost pus doar până la întrebarea corespunzătoare termenului «mânză» („pouliche”), cartografiat pe harta cu numărul 48.

³⁰ Doar ultima hartă, intitulată „Răspândirea formelor «varză»/«verzu»”, introduce o notă analitică în cadrul secțiunii de hărți, prin delimitarea celor două arii printr-o izofonă.

prezentul atlas un document important pentru studiile de specialitate dedicate acestei minorități etnoculturale din Balcani.

4.6. Dialectul aromân reprezintă fără îndoială la ora actuală unul dintre cele mai bine documentate dialecte românești sub raport geolingvistic, ultimul atlas dedicat acestei varietăți dialectale fiind cel al lui Nicolae Saramandu, intitulat *Atlasul lingvistic al aromânei* (ALAR), al cărui prim volum este preconizat să apară în 2010 (Saramandu, Nevaci 2006: 236, 237). Rețeaua de puncte cuprinde un număr de 40 de localități din patru țări (17 în Grecia, 9 în Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei, 6 în Albania și 8 în Bulgaria), fiind incluse toate grupurile mari de aromâni: grămosteni, fărșeroți, muzăcheari, moscopoleni, pindeni, precum și grupurile mai mici, răspândite în aria respectivă³¹. Anchetele au fost realizate cu ajutorul *Chestionarului* NALR, materialul astfel adunat urmând a fi cartografiat pe un număr de aproximativ 2000 de hărți. În plus, în paralel cu înregistrarea materialului cu ajutorul *Chestionarului* au fost efectuate și înregistrări de texte dialectale, care, publicate în volume separate, vor completa ancheta ALAR. Avem, așadar, și de această dată o metologie similară celei folosite în proiectul NALR, ceea ce va facilita studiile comparative (la nivel sincron sau diacronic) de dialectologie românească.

4.7. Aceluiași spațiu sud-dunărean îi este dedicat în ultimii ani un alt proiect de geografie lingvistică, cu focalizare de data aceasta pe graiurile românești din Serbia orientală și din valea Timocului, aflate într-un teritoriu delimitat la nord de Dunăre, la sud de munții Rtanj, la est de Timoc și la vest de râul Morava. Proiectul are titlul *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc* (ALR – MDT) și este elaborat, începând cu anul 2004³², de un colectiv de trei dialectologi din cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, având la bază metodologia ALR/ NALR. Rețeaua de puncte cuprinde 64 de localități iar chestionarul folosit numără 1111 întrebări, selectate dintre cele 2543 de întrebări ale Chestionarului NALR (Neiescu et alii 2006: 262). Maniera de chestionare este similară celei folosite anterior de ALRR. *Maramureș*, în sensul că autorii au împărțit chestionarul în trei părți aproximativ egale, fiecare dintre ei desfășurându-și ancheta cu câte un informator diferit și participând astfel la înregistrarea de material lingvistic în toate localitățile rețelei³³. Ancheta a fost finalizată în anul 2009 iar materialul lingvistic înregistrat urmează să fie publicat în 4 sau 5 volume (aprox. 250 de hărți fiecare) de hărți analitice și sintetice. Importanța acestei întreprinderi științifice este dată de faptul că ea reprezintă prima cercetare de asemenea dimensiuni, cu relevanță atât pentru domeniul lingvistic (dialectologie, lexicografie

---

³¹ Într-u articol anterior (Saramandu, Ionică 1994: 251), informația cu referire la rețeaua de puncte precizează existența unui număr de 50 de localități anchetate, pe lângă cele patru țări balcanice fiind menționată și România (care, putem presupune, ulterior nu a mai fost reținută ca zonă de interes pentru autor).

³² Inițiativa acestui proiect datează din anul 1998, ea aparținând Societății Române de Dialectologie din Cluj-Napoca, în colaborare cu Forumul pentru Cultura Românilor din Serbia, cu sediul în Bor (http://www.mae.ro/poze_editare/2007.12.05_Newsletter_DRRP.pdf).

³³ Adoptarea acestei metode de lucru vine oarecum în prelungirea tradiției cartografiei lingvistice din arealul transilvan, în sensul că cei trei autori ai ALRR. *Maramureș* au devenit, ulterior, coordonatori ai celor trei atlase regionale din arealul respectiv: NALR. *Banat* (Petru Neiescu), NALR. *Crișana* (Ionel Stan) și ALRR. *Transilvania* (Grigore Rusu), cei trei autori ai ALR-MDT fiind, în același timp, și autori ai NALR. *Banat*, realizat sub coordonarea lui Petru Neiescu.

etc.), cât și pentru cel al etnologiei, istoriei sau al demografiei populației românești din regiunea respectivă.

4.8. Dacă inițiativa realizării primului atlas lingvistic al limbii române a venit, așa cum am văzut deja, din partea unui cercetător străin, vom încheia oarecum simetric acest periplu informativ, prin menționarea ultimelor atlase lingvistice ale dialectelor românești sud-dunărene, datorate, de asemenea, tot unor cercetători străini. Mai întâi, amintim atlasul romaniștilor germani Johannes Kramer și Wolfgang Dahmen, intitulat *Aromunischer Sprachatlas* (ALiA), al cărui scop principal a fost „ein möglichst vollständiges Bild der heute auf der Balkanhalbinsel gesprochenen aromunischen Mundarten zu vermitteln” [să ofere o imagine pe cât posibil completă a graiurilor aromânești vorbite astăzi în Peninsula Balcanică], urmând ca, pe baza materialului cules pe teren, „wird es möglich sein, die dialektale Struktur des heutigen Aromunischen festzustellen” [să devină posibilă stabilirea structurii dialectale actuale a dialectului aromân] (Kramer, Saramandu 1978: 11). În acest sens, rețeaua de puncte trebuia să includă, după estimările inițiale, aproximativ 50 de colonii aromânești din Grecia, Iugoslavia, Albania, Bulgaria și România (Kramer, Saramandu 1978: 11, 12)³⁴, însă, datorită dificultăților întâlnite pe teren și a lipsei informațiilor preliminare, ancheta a fost regândită pe parcurs, fiind reținute, în cele din urmă, 96 de localități doar din Grecia (93 de puncte) și din Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei (3 puncte). Numerotarea punctelor de anchetă pare, la o primă lectură, destul de dificil de urmărit, acest aspect datorându-se faptului că numerele au fost atribuite în funcție de data efectuării anchetei, așadar într-o ordine cronologică și nu una topografică. Anchetele, susținute financiar de Deutsche Forschungsgemeinschaft, au fost realizate în perioadele estivale dintre anii 1976 și 1983 cu o variantă redusă a *Primului Chestionar al Atlasului limbilor Europei* (ALE) (au fost reținute 434 din cele 546 de întrebări). Din cele trei volume proiectate inițial, au apărut până la ora actuală doar două: primul, sub redacția lui Johannes Kramer, în 1985, la Hamburg, având 200 de hărți, al doilea fiind editat de Reiner Schlösser la Würzburg, în 1994, și cuprinzând, de asemenea, 200 de hărți³⁵. Materialul lingvistic a fost cartografiat folosindu-se o variantă mult simplificată a transcrierii fonetice din sistemul ALR/ NALR, fiecare hartă cuprinzând, practic, două părți, așezate față în față, cea de-a doua parte detaliind la o scară mărită rețeaua de puncte mult mai deasă din regiunea munților Pind.

Fiind primul atlas lingvistic dedicat exclusiv graiurilor aromânești din Peninsula Balcanică, experiența ALiR a putut fi folosită ulterior la elaborarea altor asemenea opere de geografie lingvistică, cea dintâi lucrare de același tip fiind elaborată chiar de o colaboratoare a acestui prim proiect, și anume cercetătoarea Beate Wild.

³⁴ De exemplu, în Macedonia se preconiza un număr de 6–8 localități pentru a fi anchetate, în Bulgaria 3–4 localități (aici intrând și anchetele ce urmau să fie realizate cu aromânii emigrați în Dobrogea între cele două războaie mondiale), iar în Albania trebuiau anchetate cel puțin 10 localități. Această regândire a parametrilor inițiali ai anchetei s-a datorat și faptului că, proiectat inițial ca o colaborare germano-română, proiectul a continuat ulterior doar sub coordonare germană (cf. Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Aromunischer Sprachatlas/ Atlasul lingvistic aromân (ALiA), Einleitung*, p. 6, Saramandu, Ionică 1994: 251)

³⁵ În finalul *Introducerii* la primul volum se preciza faptul că următoarele două volume aveau să fie îngrijite din punct de vedere editorial de Wolfgang Dahmen, situație ce nu a putut fi pusă în practică din diferite motive, „de natură subiectivă și obiectivă” (*Introducere* la ALiA, vol. al II-lea).

4.9. Alăturându-se echipei ALiA în vara anului 1979³⁶, Beate Wild, elevă a lui Johannes Kramer, a devenit un colaborator de bază al echipei de cercetători germani, calitate în care va apărea, de altfel, și pe foaia de titlu a celor două volume din atlasul respectiv. Ancheta la meglenoromâni din Iugoslavia de sud și din nordul Greciei a fost realizată în vara anilor 1981 și 1982, autoarea făcând înregistrări în opt localități, una în Iugoslavia și șapte în Grecia³⁷. Chestionarul folosit a avut la bază, ca și în cazul ALiA, același *Prim Chestionar* al *Atlasului limbilor Europei*, de unde autoarea a reținut de data aceasta doar 433 de întrebări. Atlasul rezultat în urma acestei anchete numără 413 hărți lexicale, unde s-a folosit sistemul de transcriere fonetică din ALiA, și 47 de hărți interpretative, pentru a căror redactare s-au folosit simboluri, toate aceste hărți fiind completate cu câte un comentariu final de tip lexical-etimologic. În plus, atlasul mai conține și o planșă cu material lingvistic necartografiat, un indice de cuvinte și o parte finală cu 14 fotografii. Hărțile au cuvântul-titlu în germană, iar acolo unde e cazul se dau și corespondențele cu hărțile din ALR I/ II sau ALR s.n.

Prin metodologia folosită și prin rezultatele la care a ajuns,

im Rahmen der Erforschung der süddanubischen rumänischen Dialekte wird der Band eine wertvolle Ergänzung des *Aromunischen Sprachatlasses* darstellen [acest volum va reprezenta în domeniul cercetării dialectelor românești sud-dunărene o operă de mare valoare de factură complementară în raport cu *Atlasul lingvistic aromân*] (Winkelmann 1986: 205)³⁸.

4.10. Pentru a rămâne în același areal al dialectului meglenoromân, amintim că cel mai recent atlas lingvistic dedicat dialectelor sud-dunărene, publicat în anul 2008 și intitulat *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân* (ALDM), aparține lui Petar Atanasov, cercetător de origine meglenoromână care, după ce a beneficiat de o bursă de studiu din partea Statului român în anul universitar 1968/ 1969, a devenit în 1970 primul lector de limba română al Universității „Sf. Chiril și Metodie” din Skopje, Republica Macedonia. Autorul, originar din localitatea Uma (*Huma* în varianta oficială), a realizat această lucrare „cu scopul de a salva cât se mai poate din graiul matern al celor mai vârstnici informatori”, constatând cu această ocazie că, în general, „copiii nu mai vorbesc «vlășește»” (ALDM, *Introducere*, p. VII). Interesul constant al autorului pentru graiul natal s-a concretizat mai întâi într-o teză de masterat, intitulată *Infinitivul meglenoromân în lumina limbilor romanice și balcanice*, Belgrad, 1975, iar apoi într-o teză de doctorat cu titlul *Le mégléno-roumain d'aujourd'hui*, Hamburg, 1990³⁹.

---

³⁶ Cf. darea se seamă (*Reisebericht*) asupra cercetărilor de teren efectuate, raport întocmit de însăși autoarea în discuție în „Balkan Archiv. Neue Folge”, Band 5 (1980), p. 203–263.

³⁷ Dintre cele șapte localități din Grecia, una (Μεγάλα Λιβάδια/ Livădz) este locuită de aromâni, ea fiind inclusă, de altfel, în rețeau ALiA, sub numărul cartografic 19; așa se explică faptul că, în final, rețeaua de puncte care apare în atlasul lui Wild cuprinde doar șapte localități.

³⁸ De o cu totul altă părere este însă cercetătorul Petar Atanasov, care, în *Introducerea* la al său *Atlas lingvistic al dialectului meglenoromân* (ALDM), precizează că, „din păcate, acest atlas este departe de a da realitatea exactă a graiurilor meglenoromâne” (p. VII).

³⁹ Varianta românească a acestei ultime cărți a apărut la Editura Academiei Române în anul 2002, având titlul *Meglenoromâna astăzi*.

Rețeau de puncte a atlasului cuprinde, practic, aceleași localități anchetate anterior și de Beate Wild, în număr de șapte: Uma (Huma), Liumnița, Cupa, Oșini, Birislăv, Lundzini și Țárnareca, prima dintre ele fiind singura situată în sudul Republicii Macedonia. Dacă anchetele efectuate în partea iugoslavă a teritoriului anchetat (Uma și Ghevghelia) au avut un caracter cvasi-permanent de-a lungul timpului, incursiunile autorului în partea grecească au fost mult mai dificile, în primul rând datorită condițiilor politice nefavorabile unor astfel de cercetări de teren, primele contacte cu meglenoromânii de aici datând din 1976, la doi ani după prăbușirea regimului lui Papadopoulos, în condiții destul de dificile. Din aceste motive, majoritatea anchetelor în această regiune au fost realizate după anul 1996, în ritm de una sau două deplasări pe an în fiecare localitate. Anchetele au fost realizate cu ajutorul *Chestionarului* NALR, informatorii fiind toți peste 60 de ani.

Atlasul cuprinde un număr de 594 de hărți lexicale (printre care au fost incluse și numeroase paradigme verbale, extrem de valoroase din punct de vedere al formării unor timpuri, cum ar fi, de exemplu, viitorul, condiționalul prezent sau condiționalul trecut, specifice, de altfel, acestui dialect), pentru a căror realizare s-a folosit transcrierea fonetică din sistemul ALR/ NALR⁴⁰. Cuvântul-titlu are trecut corespondentul în franceză, în partea dreaptă sus, în timp ce în partea stângă este dată, pe fiecare hartă, lista cu cele șapte localități anchetate. Lipssește, din păcate, documentarea corespondențelor cu celelalte atlase românești, precum și un capitol dedicat notelor complementare sau explicative, care, în mod normal, nu aveau cum să nu apară în timpul desfășurării anchetelor.

Partea introductivă a atlasului este completată de *Lista localităților anchetate și a informatorilor*, unde putem afla, în stilul atlaselor din seria NALR/ ALRR, informații bogate de tip socio-economic, etnografic, cultural în sens larg despre localitățile anchetate, precum și informații toponimice sau antroponimice specifice zonelor avute în vedere. În aceeași parte de început găsim și o listă cu titlul hărților, precum și un indice al cuvintelor și formelor cuprinse în hărți, numărând 28 de pagini, format 8/61 x 84. În sfârșit, partea de final a atlasului cuprinde un capitol de *Ilustrații*, unde sunt incluse imagini recente sau de epocă reprezentând aspecte etnografice sau imagini panoramice din locurile vizitate de autor.

Acestă lucrare de geografie lingvistică dobândește, în condițiile actuale extrem de vitrege în ceea ce privește posibilitatea perpetuării graiurilor anchetate, o importantă valoare documentară, justificând pe deplin crezul autorului, cu valoare de postulat în condițiile date: „În concluzie, putem spune că singura cale de a salva de la uitare acest idiom este cercetarea lui” (ALDM, *Introducere*, p. IX). Cercetare care, din fericire, va fi completată, pe baza materialului lingvistic cules în anchetele ALDM, cu un dicționar, așa cum însuși autorul precizează în finalul *Introducerii* sale.

4.11. În sfârșit, amintim că în 1998 a apărut la Pula (Croația) un atlas dedicat graiurilor istriote: *Istriotski lingvistički atlas/ Atlante Linguistico Istrioto*, având ca autori pe Goran Filipi și Barbara Buršić-Giudici. Același Goran Filipi publică, tot la Pula, în 2002, un masiv volum (aprox. 800 pagini) de material dialectal redactat sub

⁴⁰ În comparație cu sistemul fonetic folosit de celelalte două atlase lingvistice sud-dunărene menționate anterior, sistemul din ALDM este mai analitic, redând, de exemplu, caracterul semivocalic sau deschiderea vocalelor.

formă necartografiată, intitulat *Istrorumunjski lingvistički atlas/ Atlasul Lingvistic Istroromân/ Atlante Linguistico Istriorumenno*. Acest volum este rezultatul unui proiect internațional de cercetare dezvoltat împreună cu Universitatea din Trieste, în cadrul căruia au fost cercetate, în perioada 1995–2001, un număr de 11 localități cu grai istroromân și două localități cu graiuri croate aflate în imediata lor apropiere⁴¹, cu ajutorul unui chestionar trilingv (croată, română și italiană) de 1898 de întrebări, grupate pe 14 sfere semantice. Volumul cuprinde două *Prefețe*, semnate de August Kovačec și Petru Neiescu⁴², un *Cuvânt înainte*, unde avem date detaliile tehnice referitoare la realizarea anchetelor și la redactarea volumului, o *Hartă* cu localitățile anchetate, pe care se pot observa cele două grupuri de graiuri istroromâne: graiul nordic și graiurile sudice, și *Câteva date asupra istroromânei actuale*, unde apar câteva considerații de ordin istoric și lingvistic asupra dialectului anchetat. Constatând că în 1994 doar vreo 400 de persoane mai vorbeau dialectul istroromân, autorul încheie observațiile sale cu următoarea constatare:

Idiomul istroromân se dezvoltă de la începuturile sale în afara oricărui cadru instituțional. Din această cauză [...] acest idiom se schimbă în măsură apreciabilă la fiecare 20 de ani. Acest interval va deveni din ce în ce mai scurt, până la dispariția totală a acestui idiom, atât de prețios pentru filologia romană și slavă. Cauza dispariției sale nu va fi coruperea și compromiterea sistemului său lingvistic până la punctul de-a nu mai putea fi folosit ci, dispariția istroromânei se va produce odată cu dispariția fizică a pușinilor [vorbitori] rămași astăzi, deja aflați la vârste înaintate (*Introducere*, p. 49).

Această constatare deloc optimistă cu privire la viitorul dialectului istroromân conferă lucrării de față o importantă valoare științifică și documentară, fiind una dintre cele mai importante contribuții de geografie lingvistică dedicate dialectului în cauză.

În 2004 a apărut *Indicele* lucrării (318 p.), ca lucrare complementară ce grupează materialul lingvistic urmărit cu ajutorul *Chestionarului* pe trei categorii: *Indicele formelor culese*, *Indicele noțiunilor din Chestionar* și *Indicele de denumiri științifice*.

4.12. Încheiem această radiografie a cartografiei lingvistice românești cu prezentarea unui proiect recent, intitulat ALRR. *Sinteză* și realizat, începând cu anul 1998, în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, sub coordonarea lui Nicolae Saramandu. Justificarea redactării în paralel cu materialul NALR a acestui nou atlas lingvistic cu caracter sintetic a constat în nevoia

de a avea o imagine globală asupra dacoromânei actuale, compusă din imaginile parțiale pe care le oferă cele șapte atlase lingvistice regionale realizate pe provincii istorice (Saramandu 1990: 57)⁴³.

---

⁴¹ Cele două localități cu graiuri croate au fost alese, după cum declară însuși autorul, pentru a se putea urmări direcția împrumuturilor realizate între cele două idiomuri.

⁴² În prefața semnată de Petru Neiescu aflăm despre o inițiativă științifică extrem de binevenită – dată fiind situația actuală a dialectelor sud-dunărene –, și anume faptul că materialul lingvistic istroromân cules de către autorul prefetei de-a lungul timpului va fi utilizat la redactarea unui *Dicționar al dialectului istroromân*, „în care vor figura toate cuvintele istroromâne atestate până în prezent” (p. 11).

⁴³ Materialul lingvistic prezent în cele șapte atlase regionale românești a fost completat ulterior și cu materialul din ALM, rețeaua de puncte ajungând astfel la 1203 localități iar ALRR. *Sinteză* devenind, la nivel romanic, „primul și, până în acest moment, singurul atlas care valorifică la nivel

Pentru a putea pune în pagină această inițiativă editorială s-a recurs la utilizarea simbolurilor în redactarea hărților (metoda Wenker), această modalitate fiind singura în măsură să permită cartografierea unei rețele de peste 1200 de puncte – o rețea de trei ori mai mare decât cea a ALR. Hărțile sintetice astfel realizate cuprind doar primele răspunsuri înregistrate la documentarea unei noțiuni, celelalte răspunsuri complementare fiind reținute în *Listele de referință* ce însoțesc secțiunea de hărți⁴⁴. Primul volum (dintr-un total de șase volume preconizate) a apărut în anul 2005 și numără 135 de hărți ce cuprind răspunsurile la 116 întrebări din *Chestionarul NALR*⁴⁵.

Deși materialul lingvistic oferit de cele opt atlase regionale nu a fost publicat într-o manieră unitară (multe dintre acestea rezervând, de exemplu, paradigmei verbale din *Chestionar* ultimul volum al fiecărei serii, volum care, datorită acestei perspective editoriale, nu a văzut încă lumina tiparului pentru cinci din cele șapte volume ale seriei NALR), publicarea ALRR. *Sinteză* a fost posibilă ca urmare a unei colaborări susținute cu celelalte centre academice din țară, care au pus la dispoziția redactorilor materialul inedit din arhivele atlaselor regionale. Însă, datorită modalității sintetice (prin simboluri) de a prezenta acest material, ALRR. *Sinteză* nu face superfluă publicarea în continuare a materielului NALR în format „clasic” (transcriere fonetică impresionistă), finalizarea seriei NALR rămânând în continuare un obiectiv major al dialectologiei românești.

Odată cu publicarea primului volum din ALRR. *Sinteză*,

româna este, între limbile romanice, singura care, în mai puțin de un secol, dispune de trei atlase lingvistice consacrate graiurilor dacoromâne în ansamblu (Nicolae Saramandu, *Prefață* la ALRR. *Sinteză*, p. V),

această importantă colecție de material dialectal facilitând în mod substanțial analizele aplicate spațiului lingvistic românesc atât în diacronie, cât și în sincronie, atât pe plan intern, cât și comparativ, la nivel romanic.

5. Prezentarea *in nuce* a principalelor momente din istoria geografiei lingvistice românești a avut rolul să evidențieze amploarea pe care această metodă de cercetare o are pe teritoriul limbii române. Această bogată tradiție a devenit în ultima perioadă un puternic imbold în direcția modernizării metodei cartografice, prin elaborarea unor aplicații software în vederea redactării asistată de calculator a atlaselor lingvistice românești regionale și, în final, a *realizării atlaselor lingvistice românești în format electronic*.

---

național materialul dialectal din atlasele lingvistice regionale, având totodată cea mai deasă rețea de localități” (Nicolae Saramandu, *Prefață* la ALRR. *Sinteză*, p. VI).

⁴⁴ Această modalitate de prezentare a răspunsurilor înregistrate în timpul anchetelor, deși justificată în mare măsură de anvergura proiectului, face dificilă analiza „în termeni reali” a dimensiunii diatopice a fenomenelor sau termenilor urmăriți, imaginea prezentată fiind doar una parțială, chiar dacă gradul său de reprezentativitate este unul destul de ridicat; din această cauză, pentru analiza în profunzime a variației diatopice este absolut necesară consultarea *Listelor de referință*, unde putem urmări (și aici cu o oarecare inconsecvență: nu întotdeauna ordinea răspunsurilor din atlasele regionale este păstrată și în atlasul sinteză) întregul „joc” al anchetei dialectale.

⁴⁵ Această diferență între numărul întrebărilor cartografiate și numărul hărților rezultate apare ca urmare a faptului că pentru aceeași noțiune au fost urmărite, pe hărți diferite, mai multe fenomene lingvistice.

5.1. Cercetările în direcția informatizării atlaselor lingvistice reprezintă un nou stadiu în dezvoltarea metodei geografiei lingvistice europene, tehnologia informației fiind folosită din ce în ce mai frecvent în procesul editării acestor lucrări de cartografie lingvistică⁴⁶. În spațiul românesc, cercetări susținute în această direcție au început în anul 2000, în cadrul Filialei Iași a Academiei Române, printr-o colaborare interdisciplinară între cercetători de la Institutul de Informatică Teoretică și de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. Scopul acestui proiect a constat în realizarea unui sistem informatizat cu ajutorul căruia să se poată edita atlasele lingvistice românești regionale, precum și textele dialectale aferente respectivelor atlase. Cercetările s-au desfășurat în cadrul a două programe ale Academiei Române, intitulate *Cercetări în domeniul foneticii și fonologiei limbii române, cu aplicații la atlasele lingvistice românești regionale* (2000–2002) și, respectiv, *Proiectarea și implementarea unui sistem integrat de aplicații software pentru realizarea „Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni” și editarea textelor dialectale* (2003–2004). Ca un aspect caracteristic al proiectului care se derulează la Iași este faptul că sistemul integrat a fost astfel conceput încât, odată finalizat, să poată să realizeze toate operațiile necesare editării automatizate a unui atlas, nemaifiind necesar apelul la alte aplicații software, ca auxiliare ale programului de bază. În plus, complexitatea realizării acestui proiect vine și din dorința respectării formatului consacrat al atlaselor lingvistice românești, care, pe lângă hărțile mari, analitice, conțin și hărți mici, interpretative, precum și planșe cu material necartografiat. Luarea în considerare a tuturor acestor elemente structurale ce au stat la baza tradiției cartografiei lingvistice românești și încercarea de a găsi soluții optime pentru transpunerea lor în format electronic a presupus o intensă muncă de colaborare între lingviștii și informaticienii de la cele două institute menționate mai sus, soluțiile informatice concepute în cadrul proiectului fiind în permanență testate și îmbunătățite, în conformitate exigențelor specialiștilor dialectologi.

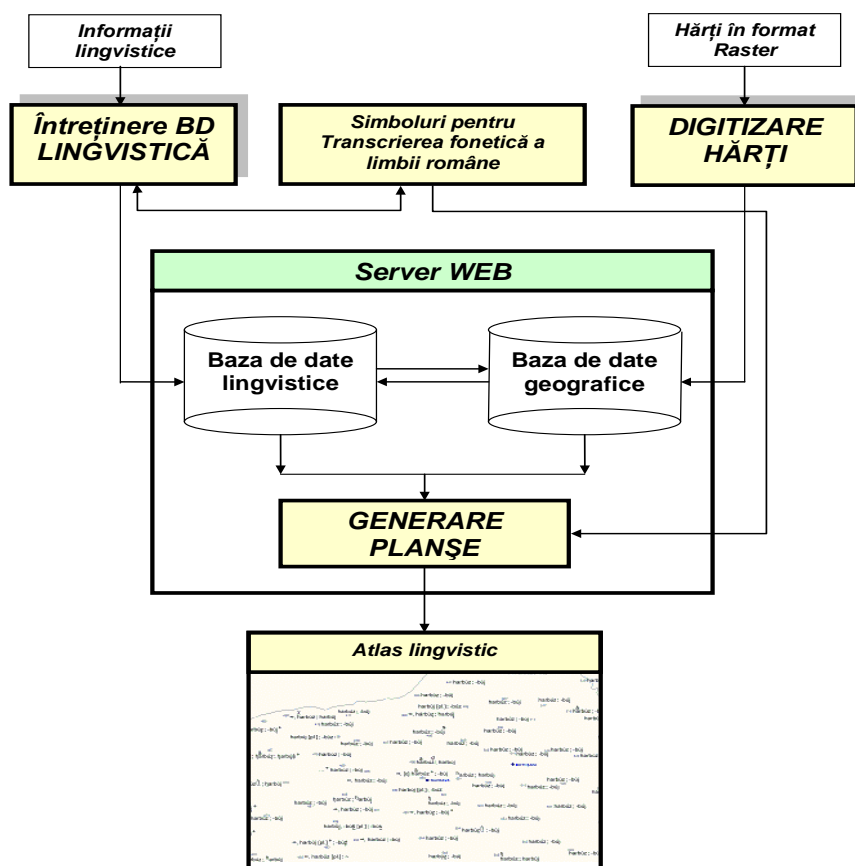
Sistemul software ce modelează atlasul lingvistic electronic conține module care realizează gestionarea următoarelor grupe de informații:

- simboluri pentru editarea transcrierilor fonetice;
- dicționarele atlasului lingvistic (cuvinte de bază, puncte de anchetă, transcrieri fonetice);
- informații grafice pentru descrierea hărților;
- hărțile atlasului lingvistic, care pot fi consultate și/ sau tipărite.

Din punct de vedere funcțional, atlasul lingvistic electronic este structurat pe două componente principale: a) proceduri pentru pregătirea datelor primare (introducerea materialului lingvistic, realizarea hărților interpretative, realizarea planșelor cu material necartografiat etc.); b) interfața multimedia. Schema de funcționare a aplicației software în varianta sa interactivă (i.e. acces Internet) poate fi urmărită în figura alăturată:

---

⁴⁶ O prezentare detaliată a cercetărilor în această nouă direcție se află în Mouton 1994.

De cea mai mare importanță s-a dovedit a fi organizarea familiei de fonturi pentru transcrierea fonetică. În acest sens, s-a optat pentru continuitate, adică pentru acele litere, însoțite de semne grafice speciale (sedile, linii orizontale sau verticale, semicercuri, cercuri, puncte, unghiuri ascuțite, tilde ș.a.), cu care, în atlasele lingvistice românești (ALR și NALR) se marchează sunetele vorbirii, așa cum se realizează ele în graiurile populare.

Odată rezolvată problema fonturilor, a fost nevoie de o structurare a informațiilor lingvistice și grafice necesare redactării atlasului lingvistic. Soluția a fost găsită prin configurarea unor *Dicționare* în care să se realizeze colectarea informațiilor primare privind titlul hărților (cuvinte de bază), punctele de anchetă, *speech* (colecție audio), transcrierea fonetică și notele asociate transcrierii fonetice⁴⁷. Fiecare dintre aceste dicționare are o funcție bine definită, după cum urmează :

a) *Dicționar „Cuvinte de bază”*: conține fondul de cuvinte (titlul hărților) care pot fi găsite în atlasul lingvistic electronic, întrebările care au fost puse la anchetă, note, observații și, eventual, imagini ce pot fi folosite în întrebările indirecte;

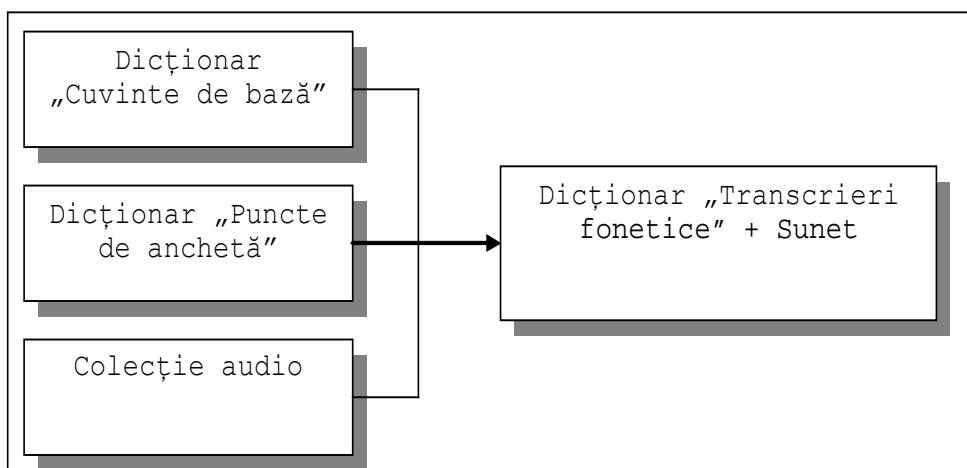
⁴⁷ Rezultatele cercetărilor de până acum au făcut obiectul mai multor comunicări și articole realizate de membrii echipei, dintre care enumerăm: Florea et alii 2002, Olariu et alii 2003, Apopei et alii 2003, Bejinariu et alii 2006, Olariu et alii 2008.

b) *Dicționar „Puncte de anchetă”*: conține informații (cod, nume, observații) despre punctele de anchetă prezente în cadrul atlasului lingvistic;

c) *Colecția audio*: include înregistrările în format WAV a răspunsurilor date în timpul anchetei, pentru fiecare cuvânt din dicționar. Această colecție se poate constitui doar dacă ancheta dialectală a fost concepută *ab initio* a se desfășura „în fața microfonului”, înregistrările astfel realizate putând fi ulterior prelucrate pentru a intra în baza de date a atlasului electronic.

d) *Dicționar „Transcrieri fonetice”*: reprezintă elementul principal al modulului și conține transcrierea fonetică a răspunsului la întrebarea pusă în anchetă pentru fiecare cuvânt din Dicționarul „Cuvinte de bază” în fiecare punct de anchetă, iar acolo unde este posibil și înregistrarea audio corespunzătoare din *Colecția Audio*.

Conexiunile dintre informațiile stocate în dicționarele ALR sunt reprezentate în figura următoare:

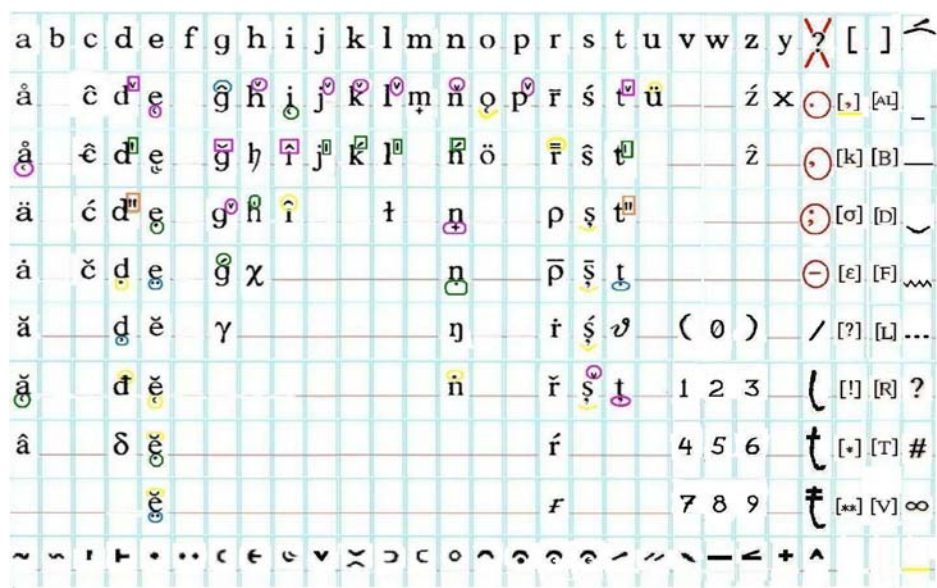

După o perioadă de testări și îmbunătățiri a variantelor succesive ale aplicației software, în anul 2005 a fost finalizat programul de editare asistată de calculator a atlasului lingvistic⁴⁸ iar în 2007 a apărut volumul al III-lea din NALR. *Moldova și Bucovina* editat în întregime cu ajutorul calculatorului – o premieră la nivel național, primită în mod pozitiv de specialiștii din domeniu. În ceea ce privește perspectivele acestui proiect științific, ele sunt legate de intenția de a dezvolta aplicația în direcția realizării variantei interactive, prin intermediul căreia să se poată facilita accesul online la baza de date a NALR. *Moldova și Bucovina*. Dată fiind actualitatea acestui tip de cercetare la nivel european, precum și avantajele evidente pe care le poate aduce lingvisticii românești considerată în ansamblul său, credem că extinderea în viitor a acestei aplicații la nivel național și, drept urmare a acestui fapt, punerea în circuitul științific prin intermediul Internetului a întregului material lingvistic cules în cadrul proiectului NALR poate reprezenta o miză majoră pentru dialectologia românească la ora actuală.

⁴⁸ Aplicația informatică a fost distinsă în anul 2006 cu Premiul „Octav Mayer” al Academiei Române, Filiala Iași.

5.2. O inițiativă similară de informatizare a atlantografiei lingvistice românești îl are ca autor pe Dorin Urișescu, dialectolog român stabilit în Canada, care, împreună cu doi specialiști informaticieni – Sheila Embleton și Eric Wheeler, au realizat cercetări în ultima perioadă în direcția digitalizării *Noului Atlas lingvistic român. Crișana*, atlas din care, până la ora actuală, au fost publicate primele două volume în format clasic. Bazându-se pe studii recente în domeniul dialectometriei (Hans Goebel) și al lingvisticii cantitative⁴⁹, specialiștii menționați și-au propus ca, folosind tehnici statistice de genul scalării multidimensionale⁵⁰ (al cărei principal avantaj din punct de vedere analitic este, așa cum arăta lingvistul J.K. Chambers, acela de a ignora distanțele geografice și de a reprezenta doar distanțele statistice ale fenomenelor urmărite), să realizeze o aplicație informatică aptă să ofere lingviștilor posibilitatea unor analize complexe ale variației diatopice prin utilizarea unui volum mare de material lingvistic în format digitalizat.

Sub aspect tehnic, la fel ca și în cazul proiectului de la Iași, o importanță majoră în dezvoltarea aplicației a avut-o realizarea sistemului de transcriere fonetică, sistem care, în tradiția dialectologiei românești, presupune utilizarea unui număr relativ important de caractere suplimentare în raport cu sistemul grafic de bază. Acest aspect a fost rezolvat prin fixarea caracterelor sub formă de imagini într-un editor sub formă de tastatură virtuală, cu ajutorul căruia materialul lingvistic este digitalizat (Embleton et alii 2007: 90):

O altă similitudine cu proiectul dezvoltat la Iași este posibilitatea redării în cadrul aplicației a unor înregistrări audio de material dialectal ce pot avea ca durată până la 10–15 minute.

⁴⁹ Proiectul de față, intitulat *Romanian Online Dialect Atlas (RODA)*, se bazează pe experiența pe care cei doi informaticieni au acumulat-o odată cu informatizarea *Atlasului dialectal al Finlandei*.

⁵⁰ Pentru mai multe detalii, vezi Embleton et alii 2007, precum și pagina de Internet <http://www.yorku.ca/vpaweb/romanian/index.htm>.

O componentă majoră a programului informatic este aplicația cu ajutorul căreia se realizează hărțile interpretative, aceasta fiind poate cea mai importantă contribuție a autorilor în cadrul proiectului respectiv. Folosindu-se tehnica scalării multidimensionale, utilizatorii pot realiza, cu ajutorul unui inventar predefinit de simboluri, diferite hărți interpretative de tip dialectometric. Pornind de la acest aspect, una dintre facilitățile importante oferite de acest program informatic⁵¹ constă în faptul că, odată introdus în baza de date, materialul lingvistic va putea susține cu ușurință elaborarea unor hărți interpretative independente și conforme intereselor științifice ale fiecărui utilizator, această operațiune fiind destul de dificil de realizat (sub raport temporal și ca volum de muncă) în formatul clasic al atlaselor lingvistice:

As we continue our work, we hope to make the Romanian data available interactively, so that users can define the groups they want to see, and then see them in either a geographic or a linguistic map. Further, it should be possible to access individual items of data from the map directly. In this way, we hope that users of our online atlas will be able to define what they want to see of the data. There is still considerable work left before the interactive interface to the data is ready [Proiectul nostru continuă și sperăm să facem interactive datele atlasului, așa încât utilizatorii să aibă posibilitatea de a-și defini grupurile pe care doresc să le vadă și apoi să poată să le vizualizeze atât sub formă de hartă geografică, cât și sub formă de hartă lingvistică. În plus, s-ar putea facilita accesul la datele individuale direct de pe hartă. În acest caz, sperăm ca utilizatorii atlasului nostru online să poată să-și definească singuri ceea ce vor să vadă din baza de date disponibilă. Rămâne însă un efort considerabil de făcut până când interfața interactivă a bazei de date va fi finalizată] (Embleton et alii 2007 : 96).

La ora actuală, se lucrează la digitalizarea primelor două volume publicate din NALR. *Crișana*, precum și la introducerea în baza de date a materialului pentru următoarele două volume.

5.3. Ultimul proiect (în ordine cronologică) de informatizare a atlaselor lingvistice românești aparține din nou specialiștilor dialectologi și informaticieni din centrul academic ieșean, această inițiativă venind ca o continuare firească a experienței în domeniu acumulată de aceștia de-a lungul ultimilor ani. Proiectul poartă titlul *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB), prima fază de dezvoltare a acestuia fiind preconizată pentru anii 2010–2013, prin intermediul unui grant oferit de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS).

Având drept exemple două atlase lingvistice care au obținut rezultate remarcabile în acest sens – *Sprachatlas des Dolomitenladinischen und angrenzender Dialekte* (ALD) și *Atlas linguistique audiovisuel du Valais romand* – ALAVAL, membrii echipei ALAB vor încerca să integreze rezultatele propriilor cercetări în domeniul informatizării atlaselor lingvistice românești într-o strategie de cercetare mai amplă, care, utilizând cele mai recente soluții în prelucrarea sincretică a imaginii video și a sunetului, să ducă la realizarea unui atlas lingvistic de tip multimedia – o premieră în cartografia lingvistică românească.

---

⁵¹ Aplicația poate fi deja descărcată și testată la adresa web <http://www.yorku.ca/vpaweb/romanian/data/atlas.htm>.

Din punct de vedere metodologic, strategia de cercetare avută în vedere va fi tributară în cea mai mare parte experienței românești în acest domeniu, o experiență care, acumulată de-a lungul unui secol de cercetări în domeniu, constituie un punct de plecare obligatoriu și, în același timp, extrem de consistent pentru orice nouă întreprindere de acest gen. Stabilirea rețelei de localități, realizarea unui chestionar – instrument de lucru, efectuarea unor anchete de probă sau găsirea unor informatori adecvați îndeplinirii obiectivelor propuse reprezintă tot atâtea elemente comune cu metodologia folosită în cadrul proiectelor naționale ALR/ NALR(ALRR). În plus, ca urmare a intenției de a asigura o continuitate a proiectului în raport cu atlasele lingvistice românești anterioare (aceasta fiind, de altfel, una dintre caracteristicile generale ale cartografiei lingvistice românești), se va avea în vedere ca rețeaua de puncte ALAB să includă rețeaua NALR, iar chestionarul să cuprindă, de asemenea, un număr suficient de mare de termeni și noțiuni documentate în cadrul proiectelor anterioare⁵².

În ceea ce privește partea informatică a proiectului ALAB, realizarea sistemului presupune, într-o primă fază, structurarea informațiilor în baze de date. În cadrul acestui proiect, sistemul de gestiune a bazelor de date propus, care va permite construirea, interogarea și întreținerea acestora, va fi sistemul relațional MySQL. Fiind unul dintre cele mai populare sisteme relaționale „open-source”, acest sistem poate fi achiziționat direct de pe Internet și permite administratorului crearea rapidă a unei baze de date, precum și o gestionare facilă a acesteia. Realizarea unei interfețe Web care să permită accesul utilizatorilor la informațiile stocate în baza de date va avea două componente: a) o interfață web securizată, care va fi accesibilă doar membrilor echipei proiectului ; accesul la aceasta va fi restricționat și se va face pe bază de nume utilizator și parolă, interfața urmând să asigure uneltele necesare managementului de date, cum ar fi: adăugarea de înregistrări în baza de date, modificarea (update-ul) și căutarea anumitor informații etc.; b) cea de a doua interfață va permite vizualizarea informațiilor stocate în baza de date de către toți utilizatorii interesați, prin accesarea site-ului Web, și va conține unelte de căutare care vor facilita găsirea rapidă a unor informații utile. Ca limbaj de programare necesar realizării interfeței Web, va fi folosit PHP: Hypertext Preprocessor, acesta fiind unul dintre cele mai importante limbaje de programare Web „open-source” și „server-side”, existând versiuni disponibile pentru majoritatea Web-serverelor și pentru toate sistemele de operare.

Pe lângă documentarea unor noțiuni cu ajutorul Chestionarului, este preconizat a se realiza și o bază de date cu înregistrări audio-video ale unor evenimente lingvistice în situații cât mai diverse de comunicare. Înregistrarea acestor texte în format audio-video, care să fie atașate atlasului lingvistic, reprezintă un pas important în direcția realizării unui deziderat al geolingvisticii actuale – acela al atlaselor de texte, obiectiv pus în atenția specialiștilor de unul dintre cei mai avizați dialectologi contemporani, Michel Contini, pentru care aceste atlase ar reprezenta o depășire a atlaselor de cuvinte („atlanti dei testi come superamento

---

⁵² Varianta chestionarului folosit în anchete va cuprinde aproximativ 1000 de întrebări, grupate pe o serie de teme relative la viața cotidiană, stabilirea acestora făcându-se după o analiză atentă a materialului lingvistic cuprins în volumele publicate din seria NALR/ ALRR.

degli atlanti di parole”). În plus, realizarea acestui nou tip de atlas lingvistic ar răspunde unui alt deziderat al geografiei lingvistice, aflat în mijlocul dezbatărilor teoretice din ultima perioadă pe marginea metodologiei anchetei dialectale, și anume, acela al trecerii de la ancheta de tip prelevare de material la ancheta dialectală de tip formă de comunicare (altfel spus, trecerea de la metoda *cuvinte și lucruri* la metoda *cuvinte și contexte comunicative*), mult mai adecvată unei redări cât mai ingenue a specificului idiomatic al unei comunități sau zone etnografice.

6. Așa cum se poate observa din datele prezentate până acum, experiența dialectologilor români în domeniul cartografiei lingvistice este una bogată⁵³, ea având toate șansele de a se dezvolta în continuare, prin includerea tehnologiei informației în cercetările de profil. Rezumând această experiență ce se întinde pe parcursul unui secol de realizări în domeniu, putem constata că limba română dispune la ora actuală de o varietate de atlase lingvistice, care prezintă materialul lingvistic la nivel grafic folosind atât sistemul transcrierii fonetice interpretative, cât și cel al simbolurilor, apoi există atlase care au fost publicate atât în forma clasică (a volumelor imprimare), cât și sub formă digitală, și, în sfârșit, atlase care urmăresc atât componenta lingvistică a materialului înregistrat/ documentat (majoritatea dintre ele), cât și, în perspectivă, atlase care urmăresc componenta paralingvistică/ suprasegmentală – i.e. atlase prozodice⁵⁴. Toate aceste realizări nu fac decât să confirme vitalitatea geografiei lingvistice ca metodă de analiză a variației lingvistice la nivel diatopic, recente „upgradări” de factură informatică fiind o confirmare a faptului că respectiva metodă, departe de a-și fi consumat ultimele valențe euristice, continuă să trezească interes în rândul specialiștilor. Reluăm, în acest context, cuvintele lui Roland Bauer și Hans Goebel, de la Universitatea din Salzburg privind impactul informaticii asupra geolingvisticii:

[...] la géographie linguistique en général, et, avec elle, l’atlantographie en particulier, ont fait peau neuve sous l’impacte de l’informatique. Le grand défi auquel les géolinguistes doivent faire face au tournant du XXe au XXIe siècles est de réconcilier les acquis méthodiques et méthodologiques de la géographie linguistique classique avec ceux de l’informatique et des nouveaux médias et de faire profiter la géolinguistique de l’ouverture interdisciplinaire vers d’autres sciences humaines, elles aussi en train de s’ouvrir à l’informatique, à l’analyse des données et à l’application de la pensée quantitative [...]. geografia lingvistică în general, și, odată cu ea, atlantografia în particular, se reînnoiesc în urma contactului cu informatica. Marea provocare căreia geolingviștii trebuie să-i facă față la începutul secolului al XXI-lea este de a corela achizițiile metodice și metodologice ale geografiei lingvistice clasice cu cele ale informaticii și ale noilor tehnologii media și de a face ca geolingvistica să poată profita de pe urma deschiderii interdisciplinare spre alte științe umaniste, ele însele pe

---

⁵³ „Das rumänische Sprachgebiet ist arealinguistisch gut erforscht. Neben Sprachatlanten, die das gesamte dakorumänische Gebiet erfassen, verfügen alle historischen Regionen Rumäniens mittlerweile über einen Regionalatlas” [Teritoriul românesc este bine cercetat sub aspect geolingvistic. Pe lângă atlasele lingvistice care cuprind întreg teritoriul dacoromânesc, toate regiunile istorice românești dispun de câte un atlas regional] (Winkelmann, Lausberg 2001: 1010).

⁵⁴ Este vorba de proiectul intitulat *Atlasul Multimedia Prozodic Român* (AMPRom), dezvoltat în ultimii ani la Iași, și care este o extindere a proiectului european *Atlas Multimédia Prosodique de l’Espace Roman* (AMPER), inițiat și coordonat de Centrul de Dialectologie al Universității „Stendhal” din Grenoble, sub conducerea lui Michel Contini și a lui Antonio Romano (Universitatea din Torino).

cale de a se deschide către informatică, analiza datelor și, în general, a aplicațiilor gândirii cantitative] (Bauer, Goebel 2000 : 170–171).

Practic în aceiași termeni se exprima și Fernand Carton de la Universitatea din Nancy 2, care, în prezentarea numărului intitulat *Géolinguistique en Europe* a revistei „Verbum” (2/2000), concluziona :

En Europe, notre discipline se porte bien : elle se développera encore dans la mesure où elle favorisera l'interdisciplinarité, tout en conservant le sens du terrain, en gardant le contact avec les faits qui sont, on le sait, fort têtus. C'est notre souhait pour le nouveau millénaire [În Europa, disciplina noastră se prezintă bine : ea se va dezvolta în măsura în care va favoriza interdisciplinaritatea, conservând, în același timp, sensul terenului și păstrând contactul cu faptele, care reprezintă, după cum se știe, piatra de încercare. Aceasta este dorința noastră pentru noul mileniu] (p. 134).

În ceea ce ne privește, subscriem acestor considerații de perspectivă, considerând că interdisciplinaritatea (în numele căreia ar putea fi luată în considerare, de asemenea, și variația sociolingvistică în realizarea și interpretarea atlaselor lingvistice) constituie astăzi mai mult ca niciodată adevărata provocare la adresa geolingvisticii, de gestiunea acesteia depinzând în mare măsură dezvoltarea viitoare a acestei metode de analiză deja seculară.

Bibliografie

- Apopei et alii 2003: Vasile Apopei, Silviu Bejinariu, Florin Rotaru, Florin-Teodor Olariu, *Electronic Linguistic Atlases*, în Hamid R. Arabnia (ed.), *Proceedings of the International Conference on Information and Knowledge Engineering, IKE'03, June 23–26, 2003, Las Vegas, Nevada, USA, Volume 2*, CSREA Press 2003, p. 628–633.
- Arvinte 1993: Vasile Arvinte, *Contribuția lui Gustav Weigand la dezvoltarea dialectologiei românești*, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tome XXXIII, 1992–1993, Iași, 1993, p. 29–42.
- Bauer, Goebel 2000: Roland Bauer, Hans Goebel, *Utilisation nouvelle de l'informatique dans les atlas linguistiques en Europe (1980–2000)*, „Verbum”, 22, 2/2000, p. 169–186.
- Bejinariu et alii 2006: Silviu Bejinariu, Vasile Apopei, Ramona Luca, Florin-Teodor Olariu, Luminița Botoșineanu, *Electronic Linguistic Atlases. Tools for Information Analysis*, Selected papers, The 4th European Conference on Intelligent Systems and Technologies, Iași, Romania, september, 20–23, 2006, p. 107–116.
- Dumistrăcel 1976: Stelian Dumistrăcel, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Probleme ale elaborării*, I, „Limba română”, XXV (1976), nr. 5, p. 556, n. 26; II, „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, XXV (1976), p. 59, n. 9.
- Dumistrăcel 2009: Stelian Dumistrăcel, *Alexandru Philippide – Gustav Weigand: ipostaze*, „Philologica Jassyensia”, V, 1/2009, p. 27–42.
- Dumistrăcel, Sala 1992: Stelian Dumistrăcel, Marius Sala, *La géographie linguistique en Roumanie au commencement des années '90*, în Giovanni Ruffino (a cura di), *Atlanti linguistici italiani e romanzi. Esperienze a confronto*, Palermo.
- Dumistrăcel et alii 1997: Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bârleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, București, Editura Academiei Române.
- Embleton et alii 2007: Sheila Embleton, Dorin Uritescu, Eric Wheeler, *Romanian online dialect atlas: Data capture and presentation*, în Peter Grzybek, Reinhard Köhler (eds), *Exact methods in the study of language and text*, Mouton de Gruyter, Berlin & New York, p. 87–96.

- Flora 1958: Radu Flora, *Graiurile românești din Banatul iugoslav*, „Fonetică și dialectologie”, București, 1/1958, p. 123–144.
- Flora 1983: Radu Flora, *Pentru un atlas lingvistic al graiurilor istroromâne*, „Analele Științifice al Universității «Al.I. Cuza»”, Sețiunea III.e, Lingvistică, Iași, 1982/1983, p. 49–61.
- Florea et alii 2002: Ion A. Florea, Vasile Apopei, Florin-Teodor Olariu, Silviu Bejinariu, *Editarea asistată de calculator a atlaselor lingvistice și a textelor dialectale*, în Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (eds.), *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, Iași, Editura „Trinitas”, 2002, p. 211–232.
- Frățilă 1999: Vasile Frățilă, *Atlasele lingvistice românești*, în vol. *Studii lingvistice*, Timișoara, Excelsior, p. 36–91.
- Jaberg 1940: Karl Jaberg, *Der Rumänische Sprachatlas und die Struktur des dachrumänischen Sprachgebietes*, „Vox Romanica”, 5, 1–2/1940, p. 49–86.
- Kramer 1980: Johannes Kramer, *Gustav Weigand und sein „Linguistischer Atlas des Dacoromanischen Sprachgebietes”*, „Balkan-Archiv. Neue Folge”, Band 5, p. 65–75.
- Kramer, Saramandu 1978: Johannes Krammer, Nicolae Saramandu, *Das Projekt eines aromunischen Sprachatlases (ALiA)*, „Balkan Archiv. Neue Folge”, Band 3, p. 7–14.
- Loșonți 1982: Dumitru Loșonți, *Gli atlanti linguistici romeni*, „Bollettino dell’Atlante Linguistico Italiano”, III serie, Dispensa n. 5–6, 1981–1982, p. 45–59;
- Macrea 1938: Dimitrie Macrea, *Palatalizarea labialelor în română*, „Dacoromania”, IX, 1936–1938, Cluj, p. 96–160.
- Massobrio 1986: Lorenzo Massobrio, *Corso di geografia linguistica. Gli atlanti linguistici. Prima parte*, Alessandria, Edizioni dell’Orso.
- Mării 2002: Ion Mării, *Harta lexicală semantică*, Cluj-Napoca, Clusium.
- Mouton 1994: Pilar García Mouton (ed.), *Geolingüística. Trabajos europeos*, CSIC, Madrid.
- Neiescu et alii 2006: Petru Neiescu, Eugen Beltechi, Nicolae Mocanu, *Repere în cercetarea românilor dintre Morava, Dunăre și Timoc*, în *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion național de dialectologie*, Editura Universității de Nord, Baia Mare/ Edituta Mega, Cluj Napoca, 2006, p. 247–265.
- Olariu et alii 2003: Florin-Teodor Olariu, Vasile Apopei, Silviu Bejinariu, *Noi contribuții la informatizarea editării atlaselor lingvistice românești regionale*, în Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (eds.), *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, Iași, Editura „Trinitas”, 2003, p. 214–224.
- Olariu et alii 2008: Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Silviu Bejinariu, Vasile Apopei, *Los atlas lingüísticos rumanos: entre manuscrito y formato electrónico*, „Revista Española de Lingüística”, Madrid, 37 (2008), p. 215–246.
- Petrovici 1958: Emil Petrovici, *Sarcinile actuale ale dialectologiei din R.P.R.*, „Fonetică și dialectologie”, nr. 1/1958, p. 208–209.
- Pop 1950: Sever Pop, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d’enquêtes linguistiques*, I, Louvain.
- Pop 1966: Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, J. Duculot.
- Rusu 1984: Valeriu Rusu, *Atlasul lingvistic al Banatului, de I.-A. Candrea*, în vol. *Studii de dialectologie*, Timișoara, p. 257–261.
- Saramandu 1990: Nicolae Saramandu, *Pentru un atlas al atlaselor lingvistice regionale*, „Limba română”, XXXIX, 1/1990, p. 57–67.
- Saramandu, Ionică 1994: Nicolae Saramandu, Ion Ionică, *Atlas Linguistiques Roumains*, în Mouton (1994: 233–252).
- Saramandu, Nevaci 2006: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Aromâna din Balcani în perspectivă spațială*, în *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion național de dialectologie*, Editura Universității de Nord, Baia Mare/ Edituta Mega, Cluj-Napoca, 2006, p. 231–245.

- Tagliavini 1964: Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, quarta edizione aggiornata, Bologna.
- Turculeț 2002: Adrian Turculeț, *Dialectologie română*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Winkelmann 1986: Otto Winkelmann, *Die rumänischen Sprachatlanten. Ein forschungsgeschichtlicher und methodenkritischer Überblick*, în Günter Holtus, Edgar Radtke (Hrsg.), *Rumänistik in der Diskussion*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Winkelmann, Lausberg 2001: Otto Winkelmann, Uta Lausberg, *Romanische Sprachatlanten*, în *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*, Band I/2, Tübingen, Gunter Narr Verlag, p. 1004–1068.

One Hundred Years of Romanian Linguistic Cartography – an Open Balance

In 1909, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (WLAD), edited by the German Balkanist Gustav Weigand, was published in Leipzig. At the time it was one of the first achievements in this respect on the European level. Within a century the Romanian language has got two more linguistic atlases with a national character as well as some regional atlases (their authors being both Romanian and foreign researchers), a fact that gives a privileged status to the Romanian language among the other European languages. Lately, the Romanian specialists have created interdisciplinary research programs that might permit the inclusion of the digitized technologies in the process of editing the Romanian linguistic atlases. The first software application was achieved in Iași, with its help being completely edited the 3rd volume of NALR. *Moldova și Bucovina* – a Romanian novelty in this field. The researches for modernizing the method of linguistic geography have been encouraged on the academic level in Iași. As a result of the collaboration among specialists in dialectology and computer scientists, a new research project is in progress referring to an audio-visual linguistic atlas of Bucovina – another novelty on the national level and one of the first of this type in Europe.

*Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
România*